

כהנא מת וה"כהניזם" חי: מודל להסבר התמיכה בימין הקיצוני בישראל

עמי פדהצור ודפנה קנטי־נסים

המאמר דן בכיטיים הפוליטיים של הימין הקיצוני החדש בישראל ומציע מודל להסבר התמיכה בהשקפות פוליטיות אלה. בהתבסס על תאוריות המשמשות להסבר התמיכה בימין הקיצוני באירופה, נבחנו שתי השערות חלופיות על הקשר בין משתנים חברתיים-דמוגרפיים לבין התמיכה בימין הקיצוני. לבחינת ההשערות נבנו שני מודלים של משוואות מבניות, האחד ישיר והאחר עקיף. המודל הראשון שימש לבחינת הקשרים הישירים בין משתנים חברתיים-דמוגרפיים לבין התמיכה בימין הקיצוני. למודל השני הוספו משתנים מתווכים אשר מקורם בעיקר בתאוריות של פסיכולוגיה פוליטית העוסקות ביחסים בין קבוצות חברתיות. ניתוח המשוואות המבניות תומך בהשערה הקובעת כי על אף התפקיד המרכזי שממלאים מאפיינים חברתיים-דמוגרפיים בהסבר התופעה, אלה אינם מספיקים. הממצאים תמכו בהשערה הנוספת שקבוצת העמדות הפסיכולוגיות-פוליטיות מתווכת בקשר שבין המאפיינים החברתיים-דמוגרפיים לבין התמיכה בימין הקיצוני. מן הממצאים עולה ששני ההסברים אינם בבחינת הסברים חלופיים לתמיכה במדיניות של מפלגות הימין הקיצוני, אלא משלימים זה את זה לכדי תפיסה מורכבת יותר המסבירה את התמיכה במדיניות זו.

בשני העשורים האחרונים חוו מדינות רבות באירופה צמיחה של תנועות ומפלגות אשר כונסו תחת הכותרת "ימין קיצוני". תופעה זו עוררה עניין בקרב חוקרים והם ביקשו לעמוד על מאפייניה ועל הגורמים שהביאו להתפשטותה. במהלך שנות התשעים של המאה העשרים ניסו אחדים מהם להגדיר את מה שמכונה לעתים "הימין הקיצוני החדש" ולתחום את גבולותיו האידאולוגיים. אחרים עסקו בחיפוש אחר מסגרות תאורטיות ומודלים שיסייעו בהסבר התנאים המאפשרים צמיחתן של תנועות, ובעיקר מפלגות, המייצגות את האידאולוגיה הזו. על אף העושר הספרותי בתחום, מבט רטרוספקטיבי על המחקרים העוסקים בימין הקיצוני מלמד על שתי בעיות עיקריות שטרם באו על פתרונן. הבעיה

* ד"ר עמי פדהצור, החוג למדע המדינה, אוניברסיטת חיפה.
ד"ר דפנה קנטי־נסים, החוג למדע המדינה, אוניברסיטת חיפה.

האחת נוגעת לטווח הגאוגרפי של המחקרים. מקומן של מדינות לא אירופיות נפקד לרוב ממאמרים שעסקו בחקר הימין הקיצוני החדש. אמנם עיקר הצמיחה של הימין הקיצוני בעשורים האחרונים התרחשה באירופה, אך גם במדינות אחרות כגון קנדה, אוסטרליה או ישראל התרחשו תופעות דומות. הבעיה האחרת נוגעת להעדר הסכמה בין החוקרים באשר למשתנים המסבירים את התמיכה במפלגות הימין הקיצוני ולרעיונות שמפלגות אלה מקדמות. ההבדל בין חוקרים מדיסציפלינות שונות נעוץ בכך שהם נוטים להשתמש במשתנים שונים, ברמות מדידה שונות ובאוכלוסיות שונות.

למאמר זה שתי מטרות. תחילה ביקשנו להרחיב את חקר הימין הקיצוני מהזירה העולמית אל הזירה הישראלית. לצורך כך בחרנו להתמקד במפלגת הימין הקיצוני "כך" ובתופעה התרבותית הכהניסטית המייצגת לתפיסתנו את ביטוי הטהור ביותר של הימין הקיצוני שצמח בישראל. ההסברים לתמיכה באידאולוגיה הכהניסטית הנבחנים כאן נשענים בין השאר על הסברים לתמיכה באידאולוגיות של מפלגות 'הגל השלישי' של הימין הקיצוני שצמחו באירופה החל משנות השמונים (Von Beyme, 1988). כך אפשר להעריך אם מדובר בתופעה ייחודית ומקומית (Sui Generis), או שהימין הקיצוני בישראל הוא חלק מתופעה רחבה יותר. אחד המניעים העיקריים להקבלה זו הוא האידאולוגיה של הכהניזם הישראלי, שכמו בימין הקיצוני באירופה עולה גם ממנה המאפיין הכולט של עוינות כלפי קבוצות אתניות ותביעה להדרתן.

בחלקו המרכזי של המאמר התמודדנו עם שוני במסקנות שעלו ממחקרים באשר לגורמי התמיכה במפלגות ימניות קיצוניות וברעיונותיהן, במטרה להציג מודל אלטרנטיבי רחב להסבר השתרשות הימין הקיצוני. לצורך כך נשענו על התשתית התאורטית והמחקרית שהציב פלד (Peled, 1990a, 1990b) במאמריו מראשית שנות התשעים, ובהם הסביר את התפשטות האהדה לרעיונות כהניסטיים באמצעות שימוש בתאוריית שוק העבודה המפולח (split labor market) (Bonacich, 1972, 1979). כדי להגיע למודל מקיף יותר הוספנו לבסיס תאורטי זה נדבכים אחדים. פלד (Peled, 1990a), כבואו להסביר את התמיכה של הפריפריה בישראל בכהנא ובאידאולוגיה של מפלגתו, נשען בעיקר על הספרות העוסקת במניעים כלכליים לתמיכה במפלגות הימין הקיצוני. בשנים האחרונות זכו לכולטות מסגרות תאורטיות נוספות שנועדו להחליף או לחזק את ההסברים הנגזרים מהגישות הכלכליות. תאוריות אלה ששימשו נקודת מוצא למחקר זה, נגזרות בעיקר מספרות הפסיכולוגיה הפוליטית, ונדמה כי יש בהן כדי להעשיר את המודלים הקיימים. מחקר זה נועד לשמש, אפוא, נדבך נוסף להבנת הגורמים המעודדים תמיכה בפוליטיקה של ימניות קיצונית. המחקר מנסה לבחון באיזו מידה ניתן לתזור ולהסביר את התמיכה בימין הקיצוני בישראל באמצעות תאוריות כלכליות-חברתיות כלליות, והאם שילוב של מסגרות תאורטיות נוספות מעמיק ומרחיב את ההסבר לתופעה.

הימין הקיצוני בישראל

"כך"

התגבשותם של זרמים יהודיים לאומניים, ובראשם הזרם הרוויזיוניסטי אשר פלגים ממנו הושפעו מהפשיזם האירופי, החלה עוד בתקופה הקדם-מדינית, וקיבלה את ביטוייה בפעילות האצ"ל והלח"י (נאור, 2001). בעשורים הראשונים לאחר הכרזת העצמאות הלך ודעך מעמדם של פלגים אלה, והזרם הפוליטי הלאומני מצא את משכנו בתנועת ה"חירות". אולם תוצאותיה של מלחמת ששת הימים במישור הטריטוריאלי יצרו תשתית נוחה לצמיחה מחודשת של קיצוניות ימנית יהודית. זו יוצגה בפעילותן של קבוצות חוץ-פרלמנטריות, ובראשן תנועת המתנחלים "גוש אמונים" ומפלגות פוליטיות כגון "התחייה", "צומת" ו"מולדת". תנועות ומפלגות אלה התמקדו בעיקר בהתרחבותה הטריטוריאלית של מדינת ישראל ובהגברת ההתיישבות בשטחים. אלא שלצדן פעלה מפלגת ימין קיצוני נוספת, "כך", בראשות הרב מאיר כהנא, שמאפייניה האידאולוגיים היו שונים במידת מה. כהנא היה בין הראשונים שהבינו כי בהתעוררות הלאומנית של הציבור היהודי קיים פוטנציאל לגיוס פוליטי שאינו נוגע במישרין לנושא הטריטוריאלי. משנתה האידאולוגית של "כך" נשענה על יסודות הנציות היהודית הרוויזיוניסטית ושילבה בהם אלמנטים מיליטנטיים וגישות אנטי-מסדיות.

כהנא החל את חייו הציבוריים בישראל בספטמבר 1971, לאחר שנאלץ לעזוב את מולדתו, ארצות הברית, עקב הפעילות המיליטנטית של ארגונו "הליגה להגנה יהודית". זמן קצר לאחר הגיעו לישראל גיבש סביבו חוג אוהדים והקים את "הליגה להגנה יהודית בארץ ישראל", שעד מהרה הפכה למפלגת "כך" – רשימת הליגה. לצד פעילותו החוץ-פרלמנטרית ניסה כהנא את כוחה של מפלגתו גם בבחירות לכנסת החל ממערכת הבחירות לכנסת השמינית ב-1973. בבחירות לכנסת האחת עשרה ב-1984, לאחר שלושה ניסיונות קודמים שלא עלו יפה, הצליחה המפלגה לזכות ב-26,000 קולות (1.2%) ואלה הקנו לכהנא מושב בכנסת. מרבית התמיכה במפלגה הגיעה מהפרפריה הכלכלית-חברתית (שפיר ופלד, 1986).

ניסיונותיו של חבר הכנסת החדש להעביר את רעיונותיו לפסים אופרטיביים ולתת להם ביטוי חקיקתי הביאו את הכנסת לשינוי תוק יסוד הכנסת, ונוסף בו סעיף 7 שנועד בין השאר למנוע ייצוג של מפלגות גזעניות ואנטי-דמוקרטיות. סעיף זה היווה את הבסיס לפסילתה של "כך" מהתמודדות בבחירות לכנסת השתים עשרה ב-1988.¹ בנובמבר 1990, בעת ביקור בארצות הברית, נרצח כהנא על-ידי מתנקש ממוצא מצרי. המפלגה נקלעה למשבר פנימי שסופו בפיצולה לשתי תנועות: "כך" בראשות אוהדיו ותלמידיו של כהנא ו"כהנא חי" בראשות בנו בנימין זאב כהנא. בראשית 1994, בעקבות הטבח במערת

1 סקרי דעת הקהל של העיתון "ידיעות אחרונות" בתאריכים 7.10.88 ו-21.10.88, שבועות ספורים קודם לבחירות, ניבאו ל"כך" בין שלושה לארבעה מנדטים. הסקרים של העיתון "מעריב" בתאריכים 7.10.88, 14.10.88 ו-21.10.88 ניבאו למפלגה בין שלושה לחמישה מנדטים.

המכפלה בחברון שביצע אחד מחסידיו לשעבר של כהנא, הד"ר ברוך גולדשטיין, ניכר היה כי שתי התנועות עומדות בפני חיסול, לאחר שממשלת ישראל הגדירה תנועות אלה כארגוני טרור.

באוקטובר 2000, זמן קצר לאחר פרוץ אינתיפאדת אל-אקצה, שהובילה גם להתקוממות של חלק מהפלסטינים אזרחי ישראל², החלו להופיע ברחובות הערים בישראל שלטים שכותרתם "כהנא צדק". ברם, השיא בהתעוררות הימין הקיצוני הכהניסטי קיבל את ביטויו ביוני 2001. שעות אחדות לאחר פיגוע ההתאבדות במתחם הדולפינריום בתל-אביב החלו בריונים יהודים, אחדים מהם לבושים בחולצות צהובות-כהניסטיות, להתגודד בסמוך למסגד חסן בק ביפו. במשך שעות ארוכות השליכו אבנים וחפצים לעבר המפללים וליוו את פעולותיהם בקריאות קצובות "מוות לערבים". אירועים אלה ודומיהם חשפו שתי תופעות: ראשית, בניגוד לכל התחזיות, פסילת "כך" מהתמודדות בבחירות וההכרזה עליה כעל ארגון טרור לא שמו קץ לפעילותה ובעיקר לא לתמיכה בה ובאידיאולוגיה שלה. שנית, בניגוד לשנות השמונים שבהן מקור התמיכה העיקרי ב"כך" היה בקבוצות חברתיות מובחנות ובראשן תושבי עיירות הפיתוח והמתנחלים בשטחי יהודה שומרון וחבל עזה (שפיר ופלד, 1986), המאפיינים החברתיים-דמוגרפים של תומכי הימין הקיצוני הכהניסטי בשנת 2001 היו מגוונים. בין התומכים נמצאו חרדים, דתיים לאומיים, חילונים ממוצא מזרחי ואשכנזי וגם עולים שהגיעו זה לא כבר מחבר המדינות.

האידיאולוגיה הכהניסטית

כפי שהוזכר בראשית הדברים, זה שנים מספר מתקיים פולמוס עד סביב תיחום גבולותיו של המושג "ימין קיצוני" (ראו לדוגמה, Ignazi, 1992; Meijerik, Mudde, & Van Holsteyn, 1998; Mudde, 1995, 2000). מרבית החוקרים מסכימים כיום כי בניגוד לנטייה הראשונית לצמצם את המושג ולהגדירו באמצעות מאפיין אחד — התנגדות להגירה ולמהגרים (Van Der Brug, Fennema, & Tillie, 2000), מדובר למעשה ברעיון רחב יותר המשקף אידיאולוגיה מורכבת. בדומה לאירופה, גם בישראל היה מקובל במשך שנים ארוכות לצמצם את המושג ולהגדירו על בסיס רעיון המקסימליזם הטריטוריאלי (ונטורה ושמיר, 1991; פרס ויער-יוכטמן, 1998). עניין זה נבע מהמיקוד של תנועות ומפלגות רבות בסוגיית סיפוח שטחי יהודה, שומרון וחבל עזה, וכהגברת ההתיישבות בהם. אולם מעבודתו החלוצית של שפרינצק (Sprinzak, 1991a) עלה כי לימין הקיצוני בישראל כמה וכמה רעיונות מרכזיים ובהם: אולטרה-לאומיות, אי-לגליזם, עוינות לדמוקרטיה ולפלורליזם, קסנופוביה (xenophobia), אפליה אתנית ודרוויניזם חברתי. ההבדל בין כהנא לבין מנהיגי מפלגות הימין הקיצוני האחרות נעוץ בכך שבעוד שהאחרונים הצניעו את ההיבטים הללו, היה כהנא המנהיג הפוליטי היחיד אשר לא היסס להבליטם. אי לכך מאפיין שפרינצק

2 ערבים החיים בגבולות הקו הירוק (ראו Soen, 2002, p. 215).

(Sprinzak, 1991a) את הכהניזם כגישה פונדמנטליסטית-טרמיניסטית מקיפה, אם כי לא תמיד עקיבה, אשר נועדה להציג אלטרנטיבה למשטר הקיים.³

העיקרון הראשון והבסיסי של הכהניזם היה הדגשת ייחודו וקדושתו של העם היהודי. כמו באידאולוגיה של מפלגות הימין הקיצוני האחרות בישראל גם בכהניזם מצויה ההשקפה האולטרה-לאומנית ולפיה לעם היהודי, שהוא העם הנבחר, נתונה הזכות הבלעדית על כל שטחה של ארץ ישראל. אולם בניגוד לשאר המפלגות, באידאולוגיה הכהניסטית רעיון זה הוא רק מרכיב אחד מני רבים. ההיבט הבולט יותר בכהניזם היה השאיפה לנקמה ב"גויים" אשר כללו מגוון קבוצות אתניות, ובעיקר קבוצות אוכלוסייה לא יהודיות ששהו בישראל (לדוגמה: מהגרים לא יהודים, עובדים זרים, חיילי א"ס). ברם, קבוצה אחת של גויים — הערבים — ריכזה את מרב תשומת לבו של כהנא. הם נתפסו על-ידו כגויים האולטימטיביים. הוא ראה בהם את התגלמות הרשע, והגדיר את גירושם מארץ ישראל כיעד מרכזי. בעוד שבספריו הייתה הסוגיה הערבית נושא מרכזי אך לא בלעדי, פנייתו לציבור היו ממוקדות בעניין זה באופן כמעט בלעדי. על מנת לחדד את עצמתה של "הסכנה הערבית" עבור שומעיו, לא הסתפק כהנא, כמו אחרים ממנהיגי הימין הקיצוני, בשימוש ברטוריקה ביטחונית שעניינה האיום הצבאי מצד מדינות ערב, ואף לא בהצגת האיום הדמוגרפי הקשור בריבוי הטבעי המהיר של הפלסטינים ושל הפלסטינים אזרחי ישראל. הוא צעד צעד נוסף קדימה והציג את הסכנה הנובעת מהפלסטינים אזרחי ישראל כיחידים (Cromer, 1993). הוא עשה זאת תוך כדי העברת שני מסרים עיקריים: האחד התמקד בטיעון כי הפלסטינים אזרחי ישראל גוזלים מהיהודים את מקומות העבודה שלהם, והאחר קבע כי צעירים פלסטינים אזרחי ישראל מבקשים לפגוע בקדושת העם היהודי באמצעות פיתוין של בנות יהודיות (שפיר ופלד, 1986; Sprinzak, 1991b).⁴

עיונותו של כהנא למסד הפוליטי האשכנזי ולמפלגת העבודה השתלבה היטב בנדיך מרכזי אחר במשנתו — התנגדות עיקשת לדמוקרטיה. בניגוד לרבים ממנהיגי הימין הקיצוני שראו במדינת ישראל ובמוסדותיה דבר בעל ערך, אשר ה"פגמים" בו בנייתיקון, התייחס כהנא לדמוקרטיה הישראלית כאל משטר הלניסטי, שבו רבים מתושבי הארץ נוטים לקבל עליהם סממנים של תרבות מערבית. וכדוגמת מאבקה של משפחת החשמונאים במגמה זו בתקופת שלטון היוונים בארץ ישראל, כך לפי משנתו של כהנא, יש להחליף את הדמוקרטיה הישראלית במשטר לא דמוקרטי, בכפוף להלכה היהודית. העוינות הכהניסטית כלפי הדמוקרטיה וערכיה קיבלה ביטוי גם בתחומים נוספים וככללם קידוש האלימות הויג'ילנטית (vigilant violence). ברבים מפרסומיו הדגיש כי על מנת להתמודד ביעילות עם הטרור הערבי יש להקים ארגוני טרור יהודיים. אלה יפעלו

3 לריון מפורט באידאולוגיה זו ראו, Cromer, 1993; Sprinzak, 1991a, 1991b. על מנת להתמודד באופן בלתי אמצעי עם הרעיונות הכהניסטים ראוי לבחון את המקורות האלה: Kahane, 1971, 1977.

4 לדוגמה אפשר להציג מודעה אשר פורסמה על-פני עמוד שלם בעיתון היומי "מעריב" וכללה הצגת מסר חריף כנגד צעירים ערבים המפתים בעורמה צעירות יהודיות (ראו "מעריב", 29.5.1981).

בחופשיות ללא כבלי החוקים וללא הנהלים שהמדינה הדמוקרטית כופה על כוחות הביטחון (Sprinzak, 1999).

לסיכום, האידאולוגיה הכהניסטית (ראו גם כהנא, 1973; 1977, 1981; Kahane, 1971) נשענה על ארבעה עקרונות יסודיים: עוינות למי שאינם יהודים, לאומנות שביטויה העיקרי בשאיפה להתפשטות טריטוריאלית, עוינות לדמוקרטיה והצדקת השימוש באלימות. בעוד ששלושת העקרונות הראשונים דומים במידה רבה לרעיונות של רבות ממפלגות הימין הקיצוני החדש (ראו Mudde, 1995, 2000), הרי שעקרון קידוש האלימות נפקד מהאידאולוגיה של המפלגות הללו. אמנם גם פעילי ימין קיצוני אירופים הקשורים באחדות מהמפלגות נוטים מעת לעת להפעיל אלימות, אלא שזו אינה מעוגנת במשנתן. יחד עם זאת, קשה להתעלם מההקשר ההיסטורי של האלימות ומעצם היותה מרכיב התנהגותי מרכזי עבור רבות מ"מפלגות הנאמנים" והתנועות הפשיסטיות שפעלו במחצית הראשונה של המאה העשרים (Duverger, 1964; Sprinzak, 1991b).

אפשר להניח אפוא כי יש הצדקה להקבלת הכהניזם לתופעות אחרות של הימין הקיצוני, ומכאן לבחון מהם הגורמים שעשויים להסביר את התמיכה בכהניזם כביטוי לתמיכה בימין הקיצוני. בעקבות פלד (Peled, 1990a), שהשתמש בתאוריות חברתיות-כלכליות כלליות לניבוי התמיכה הן באידאולוגיה והן בהצבעה לימין הקיצוני בישראל, נסקור להלן מסגרות תאורטיות כלליות נוספות שפותחו בעיקר להסבר התמיכה בימין קיצוני באירופה.

הגישות המקובלות להסבר התמיכה בימין קיצוני

רמת המערכת

לצד מחקרים שהוקדשו לניתוח מקרים של מפלגות או מדינות בודדות ותוחמו לרמה תיאורית, יש כמה עבודות מקיפות אשר בחנו את תופעת הימין הקיצוני ואת התנאים שאפשרו את צמיחתה בפרספקטיבות תאורטיות והשוואתיות. עבודות אלה התמקדו בניתוח של יותר ממדינה אחת, וכללו בעיקר ניתוחים ברמת המערכת הפוליטית (Betz, 1994; Eatwell, 1998; Ignazi, 1992; Jackman & Volpet, 1996; Kitschelt, 1995; Knigge, 1998; Minkenberg, 2000). מרבית המחקרים הללו ביקשו להציג מסגרות תאורטיות ומודלים מקיפים למדיי, ועסקו במגוון היבטים. מצד אחד הם התמקדו בנסיבות הכלכליות, הפוליטיות והחברתיות התומכות בהתפשטות הימין הקיצוני, ומצד אחר במפלגות הימין הקיצוני עצמן אשר פעלו לתיעול נסיבות אלה להצבעה עבורן. רבים מהמחקרים הללו שילבו גישות מתודולוגיות איכותניות וכמותיות תוך כדי שימוש במסמכים, במדדים כלכליים, במדדי הגירה ובנתוני הצבעה אקולוגיים.

רמת הפרט

בד בבד הופיעו גם מחקרים שהתמקדו ברמת הפרט (Billiet & De Witte, 1995; Kreidi & Valchova, 1999; Lubbers & Scheepers, 2000; Mayer & Perrineau, 1992; Van Der Bruget

(al., 2000). מחקרים אלה נשענו על הסברים סוציולוגיים, ובמקרים מסוימים גם על הסברים פסיכולוגיים-חברתיים (Swyngedouw, 2001). מבין אלה האחרונים היו גם חדשניים יותר שנטו לשלב בין הסברים ברמת המערכת לאלה שברמת הפרט והשתמשו לשם כך במודלים הייררכיים (Scheepers, Gijssberts, & Coenders, 2002).

מרבית המחקרים מקבוצה זו הדגישו את מאפייניהם של היחידים והקבוצות התומכים בימין הקיצוני ואת הגורמים לתמיכה זו. רובם נטו לאשש את ההסברים התאורטיים לתופעה באמצעות שימוש במשתנים חברתיים-דמוגרפיים. בחירת משתנים אלה נבעה פעמים רבות מאילוצים כגון שימוש בבסיסי נתונים רחבי מידות שלא תוכננו לצורך מחקר נתון. עם זאת, אף שהמחקרים הללו לא כללו משתנים נוספים שיש בהם כדי לסייע במתן הסבר מקיף לתופעה, אין להמעיט בתרומתם (ראו לדוגמה, Betz, 1994; Lubbers & Scheepers, 2000).

שילוב הסברים

במקביל לשתי קבוצות המחקרים שהוזכרו לעיל, הופיעו גם עבודות אשר נוסף על המשתנים החברתיים-דמוגרפיים הציגו גם מדדים אחרים שנמצאו כבעלי יכולת ניבוי גבוהה לתופעת התמיכה בימין הקיצוני (לדוגמה, Billiet, 1995; Billiet & De Witte, 1995; Ivaldi, 1996; Lewisbeck & Mitchell, 1993). עיון במחקרים הללו מלמד כי במרבית המקרים נטו החוקרים לבחון מגוון הסברים לתופעה, אולם לרוב לא בחנו את ההשפעה המשולבת של צמדי משתנים על התמיכה בימין קיצוני. לעניין זה חריג מחקרם של לואיסבק ומיטשל (Lewisbeck & Mitchell, 1993) שבדק גם אפקטים של אינטראקציה בין משתנים. מרבית המחקרים השתמשו אמנם בניחות רב-משתני אך נמנעו מאפקטים של אינטראקציות או תיווך. להנחתנו, דווקא בשילוב בין ההסברים, אם באמצעות אינטראקציה בין המשתנים הבלתי תלויים או באמצעות שימוש במשוואות מבוניות הכוללות פן של תיווך, טמון הפוטנציאל הממשי ליצירת תמונה בהירה יותר של הגורמים המנבאים את התופעה.

המסגרת התאורטית הנוכחית: שילוב גישות להסבר התמיכה בימין הקיצוני

לשם יצירת המסגרת התאורטית למחקר זה נבחרו מסגרות תאורטיות חברתיות-כלכליות המוכרות כבעלות יכולת ניבוי התמיכה באידאולוגיה של הימין הקיצוני. אליהן הוספנו תאוריות מתחום הפסיכולוגיה הפוליטית, המצביעות על משתנים העשויים לשמש גורם מתווך בין פריפריאליות כלכלית לבין המשתנה התלוי.

גורמים חברתיים-דמוגרפיים ותמיכה באידאולוגיה של הימין הקיצוני

אחת הגישות שזכו להבלטה בספרות היא תאוריית הקונפליקט הראליסטי (realistic group conflict theory) שמניחה כי התחרות על משאבים נדירים, פיזיים וסמליים, תקבל פעמים רבות ביטוי של קונפליקטים בין-קבוצתיים ותשפיע על תמיכה באידאולוגיות ימניות

קיצוניות (ראו לדוגמה, Sherif & Sherif, 1953; Sherif, 1934; Bobo, 1983). כמו "כך" בישראל, גם המפלגה הרפובליקנית בגרמניה, ה-Republikaner, השתמשה בחרדה מפני חוסר יציבות כלכלית כנימוק לתביעתה הנחרצת לעצור את ההגירה הפוגעת בפרנסתם של אזרחי גרמניה, וכך למעשה תיעלה תחושות של קסנופוביה כלפי המהגרים לצרכיה האלקטורליים (Lubbers & Scheepers, 2000). מחקרים בנושא מלמדים כי הנטייה להצביע עבור מפלגות הימין הייתה גבוהה ביחוד בקרב עובדי צווארון כחול ובעלי השכלה נמוכה אשר חשו מאוימים בעקבות חזירת מהגרים לשוק העבודה (Billiet & De Witte, 1995). את תאוריית שוק העבודה המפולח (Bonacich, 1972, 1979) שבחן פלד (Peled, 1990a, 1990b) אפשר לראות כמקרה פרטי של תאוריית הקונפליקט הראליסטי. תאוריה זו מניחה כי הרקע לקונפליקטים אתניים ולתמיכה ברעיונות של הימין הקיצוני טמון בתחרות בשוק העבודה. בבסיס הגישה עומד הטיעון שעובדים מקבוצה אתנית אחת, אשר נהנים משכר גבוה יחסית, יגיבו בעוינות לחזירה של עובדים מקבוצה אתנית אחרת למקצועות מסוימים. תגובה כזו תתרחש בעיקר כאשר חזירת העובדים עלולה להביא לפגיעה ברמת השכר של כלל העובדים במקצועות הללו. ככל שמידת הביטחון הכלכלי של העובדים הוותיקים תתערער, תגדל נטייתם לתבוע את הדרת העובדים הזולים יותר משוק העבודה. גישה זו רואה בעמדות חברתיות המבטאות עוינות כלפי קבוצות אתניות, גורם מתווך אפשרי בין חרדה מפני חוסר יציבות כלכלית לבין תמיכה באידאולוגיה של מפלגות ימין קיצוני. עם זאת, פן התיווך לא שימש את פלד (Peled, 1990a, 1990b) כחלק מהמודל לבחינה אמפירית של תאוריית שוק העבודה המפולח. כדי לבחון אמפירית הסברים מסוג זה, נעשה בדרך כלל שימוש באינדיקטורים ברמת המיקרו, וכך נעשה גם במחקר הנוכחי. עיון במחקרים של פלד (Peled, 1990a, 1990b) ושפיר ופלד (1986) מלמד שהממצאים האמפיריים לא העניקו תמיכה ברורה לתאוריה זו. יש להניח שאז כהיום, היה מגוון הסברים ולוונטיים נוספים, אך אלה לא תמיד שולבו במחקרים. אחת השאלות העולות כעת נוגעת אפוא למעמדן של התאוריות הכלכליות הללו ודומות להן, ששולבו במחקרים לניבוי התמיכה בימין הקיצוני בכלל ובכהניזם בפרט. ממחקרם של לוברס ושיפרס (Lubbers & Scheepers, 2000) עולה כי אף שאושש תוקפה של תאוריית הקונפליקט הראליסטי בכל הקשור בהצבעה עבור המפלגה הרפובליקנית, ה-Republikaner, נמצאו גם הסברים נוספים, מלבד אלה הכלכליים (לדוגמה, פסיכולוגיים), כבעלי יכולת ניבוי משמעותית. העובדה המעניינת היא שעוצמתם נבעה בדרך כלל מהיותם בחזקת תוספת להסברים הכלכליים ולא חלופה להם. במילים אחרות, יכולת ההסבר שלהם נבעה לא במעט מהישענותם על ההקשר הכלכלי-חברתי.

מאפיין נוסף שנבחן במחקר זה ואשר תורם להסבר התמיכה בכהניזם הוא מידת הדתיות. אף שבדרך כלל לא מקובל להתייחס למידת הדתיות כאל משתנה השייך לעולם התוכן הסוציו-אקונומי, בהקשר הישראלי קיימות אינדיקציות כי אפשר להתייחס אליו כך, בעיקר עקב העובדה שהאוכלוסייה החרדית מוכרת כאחת האוכלוסיות העניות ביותר במדינה (לוי, לוינסון וכץ, 2002; הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה, 2002). דיון נוסף בקשר

שבין מידת הדתיות לתמיכה בכהניזם מספק פלד (Peled, 1990b). יש מי שנוהגים להציב את המשתנה דתיות כנציג התאוריות התרבותיות (Peled, 1990a), אך הוא משמש גם אינדיקטור לפריפריאליות כלכלית-חברתית, בייחוד נכון הדבר לגבי מחקרים בישראל. תרומתו של המשתנה לניבוי התמיכה בימין הקיצוני הכהניסטי, בין אם הוא מייצג גישות תרבותיות ובין אם הוא מייצג גישות חברתיות-כלכליות, בולטת במודל המתווך. יתרה מזאת, בולטות זו עלתה כבר במחקרים שנערכו בשנות השמונים (Peled, 1990a). ייתכן שהמשתנה ממלא תפקיד מרכזי בניבוי התמיכה בכהניזם משום שהאידיאולוגיה הכהניסטית מקפלת בתוכה מספר רב של אלמנטים דתיים כגון החלפת המשטר הדמוקרטי בתאוקרטיה יהודית. ייתכן גם כי בשל המרכיבים האנטי-דמוקרטיים שבה, האידיאולוגיה הכהניסטית היא אבן שואבת למי שהפוליטיקה הדתית המקובלת אינה מדברת אליו.

גורמים פסיכולוגיים-פוליטיים ותמיכה באידאולוגיה של הימין הקיצוני
למשתנים החברתיים-דמוגרפיים נוספו במחקר זה שלוש קבוצות של משתנים, אשר מבטאים עמדות חברתיות מוכללות של אהדה כלפי קבוצת הרוב היהודית הוותיקה ועוינות כלפי קבוצות מיעוט, בפרט כלפי פלסטינים אזרחי ישראל. עמדות אלה יכולות לשמש זרו לתמיכה באידאולוגיה של הדרה אתנית המאפיינת את הימין הקיצוני. המשתנים בשתי הקבוצות הראשונות מקורם בספרות האוניברסלית על הימין הקיצוני, ואילו משתני הקבוצה השלישית ייחודיים למקרה הישראלי.

ריחוק חברתי וגזענות סמלית

אלה הם שני מושגים דומים הקשורים גם הם קשר הדוק לתאוריית הקונפליקט הראליסטי (Sherif & Sherif, 1953), ומבטאים שאיפה של קבוצת הרוב להימנע ממגע עם חברי קבוצות מיעוט. המונח ריחוק חברתי עלה לראשונה בסדרת מחקרים שנערכו על ידי בוגרדוס (Bogardus, 1928, 1959), והוא נועד לבחון באיזו מידה אנשים שואפים להימנע ממגע בינם לבין אנשים מקבוצות חברתיות, גזעיות, אתניות ולאומיות אחרות. יש מי שטוען כי המושג מייצג את המרכיב ההתנהגותי של עמדות גזעניות-אתניות (Triandis, 1964), אך ברי כי המונח כולל מרכיב רגשי (Bogardus, 1959). מי שמבקשים בדרך כלל לשמר את מארג היחסים החברתיים הקיימים, הם בני השכבות הכלכליות הפריפריאליות, והם עושים זאת במידה רבה בשל חשש לפגיעה במעמדם. תחושת ריחוק חברתי, בשונה מעוינות על בסיס גזעני, מתארת מצב של רצון לשמר יחסים חברתיים קיימים ללא המרכיב התוקפני המבקשים להימנע ממגע חברתי עם בני קבוצות מסוימות, עשויים לתמוך ברעיונות פוליטיים שיאפשרו להם לקבע במדיניות את אותו ריחוק חברתי. סוג האידיאולוגיה שחיתן את המענה לאותן עמדות חברתיות היא זו אשר באה לידי ביטוי במדיניותן של מפלגות הימין הקיצוני. לפיכך יש להניח שהרצון לשמור על טווח ביטחון בין הקבוצה החברתית הדומיננטית לבין אחרות, והשאיפה לשמור על דומיננטיות של קבוצה חברתית מסוימת

הקיצוני, לחדירה של שיח ימני קיצוני לשיח הפוליטי ולתמיכה בפוליטיקה תוקפנית המשלבת עמדות נגד מיעוטים (Watts, 1996).

כמו הריחוק החברתי, גם הגזענות הסמלית איננה מנותקת מגורמים כלכליים (Huddy & Feldman, 2001), ויש בה כדי להביא לגידול בשיעור התמיכה באידאולוגיה של הימין הקיצוני. הגזענות וההשלכות הפוליטיות שלה ממשיכות להעסיק חוקרים ולעורר מחלוקות (Bobo, 1997; Fiske, 1998; Henry & Sears, 2002; Kinder & Sanders, 1996; Prentice & Miller, 1999; Sears, Sidanius, & Bobo, 2000; Sniderman & Piazza, 1993; Thernstrom & Thernstrom, 1997). בשנים האחרונות נטען כי הופיע סוג חדש של גזענות, פחות גלוי מזה הישן של שנות השלושים והארבעים של המאה העשרים (Huddy & Feldman, 2001). לגזענות החדשה פנים ושמות רבים: גזענות סמלית (Sears, 1988), גזענות מודרנית (McConahay, 1986), עוינות גזענית (Kinder & Sanders, 1996) וגזענות סמויה (Pettigrew & Meertens, 1995). בניגוד לגזענות הישנה, שבה הבסיס לעוינות היה ביולוגי, הסוג החדש של הגזענות משקף טענה שקבוצות מיעוט מציבות אתגר בפני הערכים התרבותיים והן אשמות במצוקות הכלכליות (Canetti-Nisim & Pedahzur, 2003). כאשר אנשים סבורים שקבוצות מיעוט זוכות לתמיכה ממשלתית רבה מדי, או שאינן תורמות די לחברה, הם נוטים לתמוך ברעיונות הפוליטיים של הימין הקיצוני אשר מקדמים מדיניות גזענית (Henry & Sears, 2002). יתרה מכך, לפי גישה זו אפשר להניח כי תרגום התחושות הגזעניות לכדי תמיכה באידאולוגיה תואמת, יתבצע ביתר קלות בקרב השכבות הכלכליות הפריפריאליות (Huddy & Feldman, 2001).

שמרנות מוסרית וסמכותנות

המושגים שמרנות וסמכותנות כרוכים זה בזה, ויש אף חוקרים שרואים בהם שמות שונים לתופעה דומה (Feldman, 2003; Wilson, 1973). סמכותנות (Adorno, Frenkel-Bruswik, 1950; Levinson, & Nevitt, 1950; Altemeyer, 1996) מבטאת היבטים של שמרנות כגון שמרנות דתית, חברתית ולאומית. אחד מרכיבי הסמכותנות הוא הדבקות במערכת הערכים של המעמד הבינוני, המבטאת במידה רבה שמרנות מוסרית. בהתבסס על תאוריות הסמכותנות (Adorno et al., 1950; Altemeyer, 1996) השתמשו לוכרס ושיפרס (Lubbers & Scheepers, 2000) באחד ההסברים הבולטים לתמיכה באידאולוגיה של הימין הקיצוני, וכינו אותו תאוריית האינטרסים הפסיכולוגיים (theory of psychological interests). האופן שבו הם מנתחים ומודדים את מרכיבי התאוריה מאפשר לשלב בה כמה מושגים, ובפרט סמכותנות ושמרנות מוסרית (Scheepers et al., 2002).

אשר לזיקה בין פריפריאליות כלכלית-חברתית לבין סמכותנות, כבר בראשית המאה העשרים היה מי שטען כי אקלים כלכלי-חברתי סוער מוביל לאימוץ ערכים מסורתיים וכניעה לסמכות (Fromm, 1941). סמכותנות היא למעשה עמדה מוכללת המבטאת מצד אחד תחושות חיוביות כלפי קבוצת השיוך של האדם, ומצד אחר מעוררת תמיכה בעמדות

פוליטיות של ימין קיצוני הכוללות עוינות כלפי קבוצות מיעוט נתונות (קנטי-נסים, 2002). מחקרים אכן הראו שסמכותנות ושמרנות יובילו לתמיכה באידאולוגיה של הימין הפוליטי, וכדרך כלל יהיה זה הימין הקיצוני והדוגמטי יותר (Sidanius, 1985). נטיות סמכותניות נפוצות יותר בקרב בני השכבות הכלכליות-חברתיות הפריפריאליות, הנעדרים רמת השכלה המאפשרת הפנמה של עמדות פרו-דמוקרטיות (ליפסט, 1972). אין זה רק מעמדם הכלכלי-חברתי של אנשים, אלא גם תחושות של חוסר יציבות כלכלית שמסייעות ברכישת העמדות הסמכותניות. על-פי גישה זו, מי ששרויים במצב של חוסר יציבות כלכלית ידחיקו תשוקות ורצונות, ובאמצעות מנגנונים פסיכולוגיים ימירו אותם בנטיות סמכותניות ושמרניות (Scheepers, Felling, & Peters, 1990). יש זיקה בין הסבר זה לבין הסבר הקשר שבין נטיות סמכותניות לפריפריאליות כלכלית-חברתית אמתית או מדומה (Olzak, 1992).

נציות יהודית וזהות אתגרי-יהודית

הנציות היהודית וזהות האתגר-יהודית הם מושגים מרכזיים בהבניית המציאות הפוליטית בישראל (פרס ויער-יוכטמן, 1998). התנועה הציונית והיישוב המאורגן הנחילו למדינת ישראל שני עקרונות ששורר ביניהם מתח מתמיד: קיום משטר דמוקרטי ושמירת אופייה היהודי של ישראל (Kimmerling, 2002). מאז 1967, בעקבות התגברות המתח בין המחנה הנצי למחנה היוני בישראל, הלך וגבר המתח בין עקרונות אלה. אף שלמושגים יוניות ונציות אין הגדרות אוניברסליות, הם מייצגים טווח של גישות, מגישה רכה יותר לקו נוקשה במדיניות החוץ והביטחון (ונטורה ושמיר, 1991). בישראל, ההבחנה בין בעלי הקו הרך לקו הנוקשה אינה ברורה ואינה נחלקת על-פי קווים מפלגתיים חדים, זאת על אף הנטייה הרווחת לאחד את המושגים ימניות ונציות. לראיה, לאורך השנים זכתה הנציות למקום של כבוד גם באידאולוגיה של זרמים דומיננטיים בתנועת העבודה (Yishai, 1982). אשר לזיקה בין פריפריאליות כלכלית-חברתית לבין נציות יהודית, יש הטוענים שהנציות מאפיינת את המעמדות הנמוכים יותר. מאידך גיסא, בשנות החמישים והשישים ייצגו הנצים בארצות הברית דווקא את השכבות החברתיות המבוססות יחסית (Yishai, 1985). מחקרים שנעשו בישראל מלמדים כי אנשים המצויים במעמד חברתי נמוך יותר, בייחוד אלה החשים קיפוח כלכלי-חברתי, נוטים להשקפת עולם נצית יחסית (Yishai, 1982). מתוך כך יש להניח כי השתייכות לרבדים החברתיים הפריפריאליים עשויה לשמש זרז במעבר בין עמדות נציות לתמיכה ברעיונות של הימין הקיצוני. רעיונות אלה הם הביטוי הפוליטי המעשי של התפיסה הנצית. יתרה מזאת, הרעיונות של הימין הקיצוני מאפשרים הרחבה של הנציות היהודית מהמישור של יחסים בין יהודים לערבים מחוץ לישראל למישור של היחסים האתניים בגבולות המדינה.

ממצא נוסף העולה ממחקרים בישראל מראה שאלה המגדירים את עצמם נציים, הם גם אלה שמדגישים את חשיבותם של יסודות הזהות היהודית (פלד, 2001; Peled, 1998). יתרה מזאת, המחלוקת בין עקרונות חיים מנחים, כגון בין דגש על נציות וזהות יהודית לבין דמוקרטיה, חלחלה גם לתחומים של קביעת מדיניות (פרס ויער-יוכטמן, 1998). אכן,

במחנה הימני של הפוליטיקה הישראלית, ובייחוד הימני קיצוני, נמצאים מצד אחד אלה ששייכים לשכבות החברתיות הפריפריאליות, ומצד אחר הקנאים לאופיה היהודי של המדינה. אפשר להניח אפוא כי פריפריאליות כלכלית-חברתית מסייעת גם לגיבוש תפיסות נציות וגם להדגשת אופיה היהודי של מדינת ישראל (פלד, 2001), ואלה עשויים להוביל לתמיכה במדיניות נוגדת דמוקרטיה ברוח "הכהניזם". אם כן, מי שחשים שמדינת ישראל עומדת בפני סכנה מתמדת, ומבקשים לשמר את הזהות היהודית-ציונית של המדינה מבלי להתחשב בקבוצות האחרות שחיות בה, יסכימו להניח בצד את העקרונות הדמוקרטיים, ויתמכו ברעיונות פוליטיים שנועדו לעגן מבחינה חוקית את היחס לאוכלוסיות המאיימות על האופי היהודי של מדינת ישראל.

אכן, מי שחיפשו בשנים האחרונות הסברים להצבעה עבור הליכוד ומפלגות ימין אחרות ובראשן "כך" ו"ש", מצאו את התשובה בקרב הפריפריה הכלכלית-חברתית (Peled, 1998; Yishai, 1982). מהמחקרים עולה כי מרבית תומכי הימין בפריפריה הסתייגו מהציונות הסוציאליסטית והחילונית אשר יוצגה על-ידי תנועת העבודה. הם חשו קרבה רבה לגרסה הימנית-מסורתית של הציונות שהדגישה ערכים יהודיים ונשענה על בסיסים דתיים. כמו כן, אותם תומכים גיבשו השקפת עולם לאומנית נצית שכללה גישה מיליטנטית כלפי העולם הערבי, תמיכה ברעיון ארץ ישראל השלמה ותמיכה בהתנחלויות ביהודה, שומרון וחבל עזה. הן פלד (Peled, 1998) והן ישי (Yishai, 1985) מציגים הסברים דומים להשתרשותה של השקפת העולם המסורתית-נצית בקרב בוחרי הפריפריה החברתית-כלכלית. מדובר, כאמור, בהשקפת עולם שביטאה מרכיבים חשובים בזהותם של אותם בוחרים (דת, ערכים מסורתיים ופטריאריאליזם ישראלי), וחרף מעמדם הפריפריאלי מבחינה חברתית-כלכלית, השקפת עולם זו קירבה אותם אל המרכז הישראלי-יהודי, ובה בעת הדגישה את המרחק שלהם מקבוצת הפלסטינים אזרחי ישראל, שעמה הם חולקים תרבות משותפת. לסיכום, יש להניח כי גישות פסיכולוגיות-פוליטיות מהסוג שנסקר משמשות חוליה מתווכת בין פריפריאליות כלכלית-חברתית לבין התמיכה באידאולוגיה של הימין הקיצוני (Sullivan, Pierson, & Marcus, 1982). מצבם הכלכלי ומיקומם החברתי של אנשים הם זרז לאותן צמדות חברתיות שמבטאות לכידות קבוצתית (לדוגמה: סביב דת, מעמד חברתי, זהות לאומית), ומסייעות בתהליך האימוץ של צמדות פוליטיות המבטאות חוסר סובלנות קיצוני ועוינות כלפי קבוצות מיעוט (Scheepers et al., 1990).

שאלות המחקר והמודלים שהועמדו למבחן

לאור האמור לעיל בחנו במחקר זה שתי שאלות: (1) באיזו מידה אפשר לחזור ולהסביר את התמיכה בימין הקיצוני בישראל (כפי שמוצאת ביטוי באידאולוגיה הכהניסטית) בראשית האלף השלישי באמצעות מסגרות תאורטיות הנגזרות מהתחום הכלכלי-חברתי? (2) האם שילוב בין מסגרות תאורטיות חברתיות-כלכליות לבין מסגרות תאורטיות נוספות, באמצעות אפקט של תיווך סטטיסטי, יעניק הסבר מקיף יותר לתופעה?

את השאלות שהועלו לעיל בדקנו באמצעות שימוש במודל ישיר ובמודל מתווך. המודל הישיר (מודל 1) מבוסס בעיקר על רעיונותיו של פלד (Peled, 1990a, 1990b), ומשער קיומם של קשרים ישירים בין משתנים חברתיים-דמוגרפיים (פריפריאליות כלכלית הנמדדת על בסיס משתנים חברתיים-דמוגרפיים וחוסר ביטחון כלכלי) לבין תמיכה ברעיונות הכהניזם. המודל המתווך (מודל 2), החלופי, משלב גישות כלכליות-חברתיות עם הגישות הפסיכולוגיות-פוליטיות לניכוי התמיכה בימין הקיצוני. מודל זה בוחן את השפעת התווך של שלוש קבוצות של משתנים (ריחוק חברתי וגזענות סמלית; שמרנות מוסרית וסמכותנות; נציות יהודית וזהות אתנו-יהודית) על הקשרים המתוארים במודל הישיר.

שיטת המחקר

משתתפים

המדגם הראשוני כלל 1,002 אנשים, שנבחרו באקראי מתוך מדרוך הטלפון. כדי להגיע לפחות למספר מינימלי של משתתפים מכל קבוצה מרכזית בחברה הישראלית, הרלוונטית למחקר על תמיכה בעמדות פוליטיות כהניסטיות, וכך לאפשר ניתוחים סטטיסטיים, דגמנו דגימת-יתר בקרב קבוצות חברתיות שונות באוכלוסייה היהודית, שברוך כלל זכות לתת-ייצוג בדגימה אקראית. קבוצות שנדגמו בדגימת-יתר: תושבי עיירות פיתוח ($n = 120$), מתיישבים החיים בשטחי יהודה, שומרון וחבל עזה ($n = 88$) וחרדים ($n = 110$). האנשים הלא יהודים הוצאו מהקובץ, מאחר שהשאלות ברובן, ובייחוד השאלות במדד הכהניזם, נוסחו כעמדות כלפי הפלסטינים אזרחי ישראל.

כשלב עיבוד הנתונים שוקללה כל אחת מהקבוצות לפי משקלה היחסי באוכלוסייה, כדי לנטרל את ייצוג היתר במדגם (ראו פרק הממצאים).

בסך הכול נכללו במדגם הסופי 706 אזרחים ישראלים יהודים מעל גיל 18. בהינתן אוכלוסייה יהודית של בני 18 ומעלה המונה למעלה מ-3.7 מיליון, גודל מדגם 706 ורווח סמך של 95%, טעות הדגימה נאמדת בכ-3.7%. במדגם הסופי היו 51.3% נשים ו-48.7% גברים. 33% מהנדגמים דיווחו כי הם משתכרים מתחת לרמת ההכנסה הממוצעת למשק בית בישראל (כ-7,500 ש"ח נטו), 19.9% דיווחו כי רמת הכנסתם תואמת את הממוצע, ו-39.0% אמרו כי רמת הכנסתם עומדת מעל לממוצע (8.1% סירבו להשיב). 2.9% מהמשתתפים היו בעלי השכלה יסודית, 34.3% בעלי השכלה תיכונית, 22.5% בעלי השכלה על-תיכונית, ו-40.1% היו בעלי השכלה אקדמית. כמו כן, 64.3% היו ילידי ישראל, 6.5% ילידי מערב אירופה וארצות הברית, 5.5% ילידי מזרח אירופה, 13.3% ילידי חבר העמים ו-10.4% ילידי אפריקה ואסיה. אנו מייחסים חשיבות לייצוגיות המדגם לפי דפוסי ההצבעה של המשתתפים, כפי שהשתקפו בבחירות לראשות הממשלה שנערכו בפברואר 2001. במדגם שלנו דיווחו 53.8% שתמכו באריאל שרון ו-22.5% דיווחו שתמכו באהוד ברק (14.0% לא הצביעו, 1.1% הצביעו באמצעות פתק לבן ו-8.5% לא השיבו לשאלה).

בחירות 2001 היו היחידות שנועדו לבחירה של ראש ממשלה בלבד, והן הניבו אחוזי השתתפות נמוכים (62.3% בהשוואה לכ-77% בממוצע בשאר מערכות הבחירות), לצד מספר גבוה יחסית של פתקים לבנים (בעיקר של פלסטינים אזרחי ישראל). את מידת הייצוגיות בחנו על-פי ההתפלגות התקפה לגבי ההצבעה לשרון ולברק בלבד. כך, מבין המשתתפים במחקר זה 70.5% הצביעו עבור שרון ו-29.5% הצביעו עבור ברק, בהשוואה ל-62.3% עבור שרון ו-37.6% עבור ברק בבחירות (הכנסת, 2001). לגבי הבדלים אלה, יש לזכור שבבחירות השתתפה כלל האוכלוסייה, ובכלל זה פלסטינים אזרחי ישראל שלא נכללו במחקר הנוכחי.

כלים

במחקר זה בדקנו משתנים חברתיים-דמוגרפיים (חוסר ביטחון כלכלי, יוקרה מקצועית, יישוב מגורים, רמת השכלה, רמת השכלה של אב, מידת דתיות, רמת הכנסה ומין), משתנים פסיכולוגיים-פוליטיים (ריחוק חברתי, גזענות סמלית, שמרנות מוסרית, סמכותנות, נציות יהודית וזהות אתנו-יהודית) וכן תמיכה באידאולוגיה פוליטית ברוח הכהניזם. פריטי המשתנים הותאמו מבחינה לשונית ותרבותית ולעתים הוצאו פריטים בלתי רלוונטיים. כל פריטי העמדות, המרכיבים את המשתנים הפסיכולוגיים-פוליטיים ואת מדד הכהניזם, נמדדו על סולם בן 6 דרגות. ככלל, ניתוח הסולמות הראה מהימנויות סבירות למשתני המחקר ($\alpha = .50$ עד $\alpha = .83$) (כל המשתנים, פריטי הסולמות המרכיבים אותם והמהימנויות עבור פריטי כל משתנה מופיעים בנספח א).

מדד הכהניזם, שפותח על ידי פלד (Peled, 1990b), בדומה למחקרים אחרים על האידאולוגיה של הימין הקיצוני ומקורותיה (לדוגמה, Scheepers et al., 2002), הדגיש הדרה אתנית. המדד מכיל שלושה רכיבים: מידת האהדה האישית כלפי כהנא, מידת התמיכה במפלגתו ומידת התמיכה ברעיון ה"טרנספר" שלו. המדד משקף במידה רבה את הממדים הקיצוניים של חוסר סובלנות פוליטית (שמיר וסאליבן, 1985). כדי לכלול תכנים רחבים יותר של הכהניזם ולערוך את המדד, הוספנו לו היבטים אידאולוגיים חדשים שפותחו על ידי תלמידיו של כהנא בשנים האחרונות. על בסיס זה הורכב סולם כהניזם חדש בן 11 פריטים. בניתוח גורמים מאשש (confirmatory factor analysis) נטענו כל הפריטים על גורם יחיד. מכאן, הפריטים שמרכיבים את המשתנה מייצגים עולם תוכן אחד, שעניינו תמיכה ברעיונות המשולבים באידאולוגיה הכהניסטית. בבחירות 1984 זכתה "כך" בכ-26,000 קולות. השימוש במדד זה נועד לבחון אם אידאולוגיה זו, שהייתה נפוצה בשלהי שנות השמונים, עדיין זוכה לתמיכה ברחוב הישראלי-יהודי.

הליך

הנתונים למחקר זה נאספו מהמשתתפים בראיונות טלפוניים במשך שבועיים בחודש אוקטובר 2001, באמצעות מכון הסקרים של היחידה לייצור סטטיסטי באוניברסיטת חיפה.

השאלונים נערכו בשלוש שפות: עברית, ערבית ורוסית. לאחר תרגום השאלונים, בדקנו את תקפותם באמצעות תרגום חוזר, כדי לוודא שהם משקפים נאמנה את הגרסה העברית. המראיינים הציגו למשתתפים את עצמם ואת המכון המעסיק אותם, ציינו לפנייהם שהם עורכים מחקר בנושאים חברתיים, ביקשו את רשותם לשאול אותם מספר שאלות, והודו להם על הסכמתם בסוף הריאיון.

ממצאים

כדי לנטרל את ההשפעה האפשרית של דגימת השכבות הלא-פרופורציונית, בוצע עבור הניתוחים הסטטיסטיים שקלול לנתונים לפי משקלן היחסי של שכבות הדגימה באוכלוסייה.⁵ עבור כל שכבה במדגם – תושבי יהודה, שומרון וחבל עזה (5% מהאוכלוסייה, 12.46% מהמדגם), חרדים (10% מהאוכלוסייה, 14.73% מהמדגם) ויתר האוכלוסייה היהודית (85% מהאוכלוסייה, 72.8% מהמדגם) – חושב מקדם הכפלה באמצעות היחס בין חלקה היחסי של השכבה במדגם לחלקה היחסי באוכלוסייה. מספר הנדגמים בכל אחת מהשכבות הוכפל במקדם זה. נתוני נדגמים משכבות חופפות, כגון חרדים שהם גם תושבי יהודה, שומרון וחבל עזה, לא שוקללו, עקב משקלם המזערי בכלל האוכלוסייה.

בשלב ראשון נבחנו שיעורי התמיכה של משתתפי המחקר בכל אחד מההיגדים המבטאים את רעיונות האידאולוגיה הכהניסטית. כן נבדקו הקשרים בין המאפיינים החברתיים-דמוגרפיים, המשתנים הפסיכולוגיים-פוליטיים והתמיכה בכהניזם, לעומת מקדמי המשוואות המבניות בשני המודלים החלופיים. בשלב שני נערך ניתוח משוואות מבניות לצורך בדיקת ההתאמה של שני המודלים התאורטיים לנתונים האמפיריים.

מידת התמיכה בימין הקיצוני בישראל

לוח 1 מלמד על שיעורי התמיכה של המשתתפים בכל אחד מההיגדים המבטאים רעיונות העומדים בבסיס האידאולוגיה הכהניסטית.

אחד הממצאים המעניינים העולים מלוח 1 הוא כי 73.1% מהמשתתפים תומכים בהגבלת מספר אישורי הכניסה שמונפקים לעובדים זרים. מעניין עוד יותר לגלות כי 61.9% מהמשתתפים סבורים שהפלסטינים אורחי ישראל מהורים סכנה לביטחון המדינה. אחוז דומה של משתתפים תומך בכך שעל הממשלה בישראל לעודד את הגירתם מהמדינה של פלסטינים אורחי ישראל. נתון נוסף מלמד כי 54.2% מהמשתתפים תומכים בהפסקת ההגירה של מהגרים שאמנם הוזמנו לבוא לישראל על-פי חוק השבות, אך אינם יהודים על-פי הרבנות

5 עם זאת, חישוב הנתונים המשוקללים לא הניב תוצאות שונות מהתוצאות הגולמיות.

לוח 1: היגדים המבטאים את רעיונות הכהניזם ואחרו התומכים בהם

אחוז התומכים	היגדים של רעיונות הכהניזם
54.2	יש להגביל את עליית הרוסים הלא יהודים לישראל
60.7	ממשלת ישראל צריכה לעודד את הגירת ערביי ישראל אל מחוץ למדינה
73.1	יש להגביל כניסה של עובדים זרים לישראל
50.2	המצב הכלכלי במדינה מחמיר בגלל שעובדים זרים תופסים מקומות עבודה
34.0	המצב הכלכלי במדינה מחמיר בגלל שערבים תופסים מקומות עבודה של יהודים
35.9	כאשר הטרור הערבי מכה, תגובות אלימות של יהודים נגד ערבים הן רצויות
61.9	ערביי ישראל מהווים סכנה לביטחון המדינה
30.8	היה מוטב לכולנו לו המדינה הייתה מנוהלת יותר על-פי ההלכה מאשר על-פי החוקים הקיימים
31.1	כאשר חוק מסוים נמצא בסתירה להלכה או לאמונה דתית, איני חש חובה לציית לחוק
22.4	הרב מאיר כהנא היה יכול להיות מנהיג טוב לעם היהודי כיום אם היו מאפשרים למפלגת "כך", שייסד הרב כהנא, להתמודד בבחירות הבאות, הייתי שוקל להצביע עבורה
18.2	

האורתודוקסית. ממצאים אלה מספקים אישור ראשוני לכך שהתמיכה באידאולוגיה הכהניסטית רווחת ברחוב הישראלי-יהודי, וכי תופעת הכהניזם ראויה למחקר גם כאשר מייסדה אינו עוד בין החיים. השוואת ממצאים אלה לממצאי מחקרים דומים שנערכו בסוף שנות השמונים מלמדת על עלייה בשיעורי התמיכה ברעיונות הכהניסטיים (Arian & Shamir, 1983; Peled, 1990a).

קשרים בין מאפיינים חברתיים-דמוגרפיים, עמדות פסיכולוגיות-פוליטיות ותמיכה בכהניזם

בלוח 2 מוצגים הקשרים בין משתני המחקר לבין עצמם (ראו טווח הערכים וערכים מרכזיים של משתני המחקר בנספח ב).

בניית מטריצת הקשרים חיונית בעיקר לשם בחינה של ערכי המקדמים במשוואות המבניות. כמו כן אפשר לראות כי הקשרים בין המשתנים הבלתי תלויים, שנמדדו באמצעות מתאם פירסון, לא עלו על הערך הקריטי של $r = .60$, ולכן נמוג החשש למולטיקוליניאריות (multicollinearity) ביניהם (Baron & Kenny, 1986). הקשרים בין המשתנים הבלתי תלויים, המאפיינים החברתיים-דמוגרפיים, לבין המשתנה התלוי, התמיכה בכהניזם, נמצאו במרבית המקרים חזקים ומובהקים סטטיסטית. דוגמה לכך הוא הקשר בין מידת הדתיות, רמת ההכנסה והרמה החברתית-כלכלית של יישוב המגורים לבין התמיכה בכהניזם. מרבית המשתנים המתווכים (ריחוק חברתי, גזענות סמלית, שמרנות מוסרית ונציות יהודית) נמצאו בקשר חיובי, חזק ומובהק סטטיסטית עם התמיכה בכהניזם. דבר

לוח 2: מתאמים בין משתני המחקר (מקדמי פירסון)

	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14
1. תמיכה בכהניזם	—													
2. ריחוק חברתי	.64***	—												
3. גזענות סמלית	.60***	.51***	—											
4. שמרנות מוסרית	.59***	.49***	.45***	—										
5. סמכותנות	.35***	.28***	.34***	.20***	—									
6. נציות יהודית	.53***	.49***	.49***	.40***	.27***	—								
7. זהות אתנו-יהודית	.13***	.04	.15***	.08*	.14***	.15***	—							
8. חוסר ביטחון כלכלי	.03	-0.00	.00	-0.06	-0.01	-0.00	.02	—						
9. יוקרה תצטוקתית	-.15**	-.11**	-.19***	-.12**	-.23***	-.09*	-.13**	-.07	—					
10. יישוב מגורים	-.23***	-.32***	-.16***	-.25***	-.13**	-.25***	.01	-.16***	.16***	—				
11. רמת השכלה	-.18***	-.15***	-.19***	-.13***	-.22***	-.02	-.08*	-.06	.52***	.00	—			
12. רמת השכלה — אב	.02	-0.02	-0.05	-0.04	-0.05	.03	-.19***	-.07	.17***	-.22***	.22***	—		
13. מידת דתיות	.51***	.46***	.32***	.68***	.08*	.36***	-.03	-.04	.04	-.26***	.03	.03	—	
14. רמת הכנסה	-.26***	-.29***	-.17***	-.24***	-.16***	-.14***	.09*	-.08	.25***	.25***	.24***	.07	.20***	—
15. מין	.04	.10**	-0.01	.01	.05	-.02	.01	.14***	.16***	-.05	-.00	.00	.08*	.17***

p < .001 *** p < .01 ** p < .05 *

נוסף שאפשר ללמוד ממטריצת הקשרים הוא העוצמה הפוטנציאלית הגלומה באפקט התיווך של המשתנים הפסיכולוגיים-פוליטיים, שייבחן בהמשך (Baron & Kenny, 1986; James & Brett, 1984).

הערכת המודלים המסבירים את התמיכה בכהניזם

שני המודלים נבדקו באמצעות ניתוח של משוואות מבניות המשמש לבדיקת מודלים מורכבים (Bentler, 1990). מדדי טיב התאמה נותנים מידע בנוגע למידת הדיוק שבה כל מודל תאורטי מסביר את הנתונים שנאספו. היתרון העיקרי של ניתוח זה הוא בהתחשבות בטעויות המדידה, כך שמתקבלים אומדנים טובים יותר מאשר בניתוחים אחרים, שבהם נאמדים היחסים המבניים בין המשתנים ללא טעויות המדידה. בניתוח התייחסנו לכל סולם רב-משתנים שמודד משתנה מתווך, כאינדיקטור יחיד לאותו משתנה, תוך כדי תיקון טעויות המדידה (Bollen, 1989; Boomsma, 2000). כמקובל, שולבו גם הקשרים בין טעויות המדידה של המשתנים המתווכים לבין עצמן.⁶ שילובו במודל של המשתנה התלוי, התמיכה בכהניזם, נעשה בשיטת החבילות (parceling) (Bandalos, 2002; Marsh, Hau, 1998). במודלים שבהם מעורבים פריטים רבים מקובל לקבץ את האינדיקטורים של כל משתנה חבוי (latent) לשתיים-שלוש חבילות לפי הממדים הפנימיים (endogenous) שלו, או באופן אקראי, בהעדרם של ממדים פנימיים. נבדקו שתי שיטות חלופיות לטיפול בערכים חסרים, listwise, השמטת ערכים חסרים מכל החישובים, ו-pairwise, השמטת ערכים חסרים מהחישובים הרלוונטיים בלבד. תוצאות הניתוחים בשתי השיטות היו דומות, ולכן השתמשנו בתוצאות ממטריצת ה-pairwise שהגיבה מדדי התאמה טובים יותר. הואיל ומודל שנמצא בעל רמת התאמה גבוהה יחסית אינו בהכרח המודל הסיבתי הטוב ביותר, נדרשנו לקריטריון נוסף לבחינה של איכות המודל, קריטריון הקיום (plausibility criterion) (Joreskog & Sorbom, 1994). כאשר קריטריון זה תקף, מקדמי הנתונים במודל בעל ההתאמה הטובה יותר תואמים את המסגרת התאורטית הכללית ואת שאלות המחקר.

הבחינה הראשונית להתאמת כל אחד מהמודלים התאורטיים לממצאים נערכה באמצעות מדדי טיב התאמה, המופיעים להלן בלוח 3.

לוח 3: מדדי התאמה וחוסר התאמה של המודל המבני

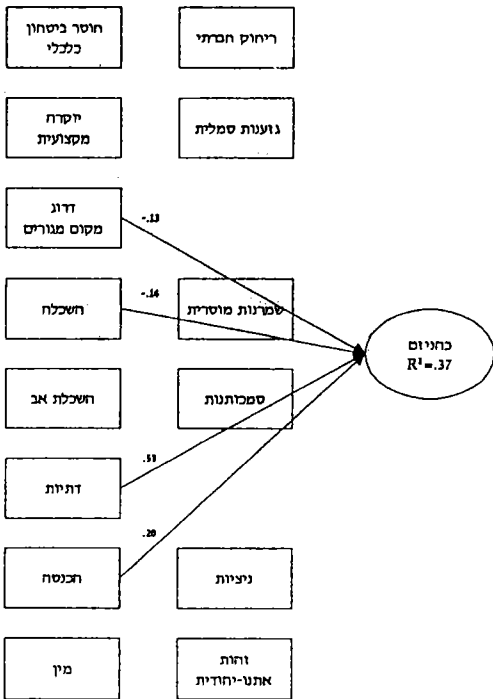
מדד	RMSEA	CFI	NNFI	NFI	χ^2	df
מודל ישיר	.12	.96	.95	.96	535.08***	44
מודל עקיף	.10	.98	.95	.98	608.67***	64

* $p < .05$ ** $p < .01$ *** $p < .001$

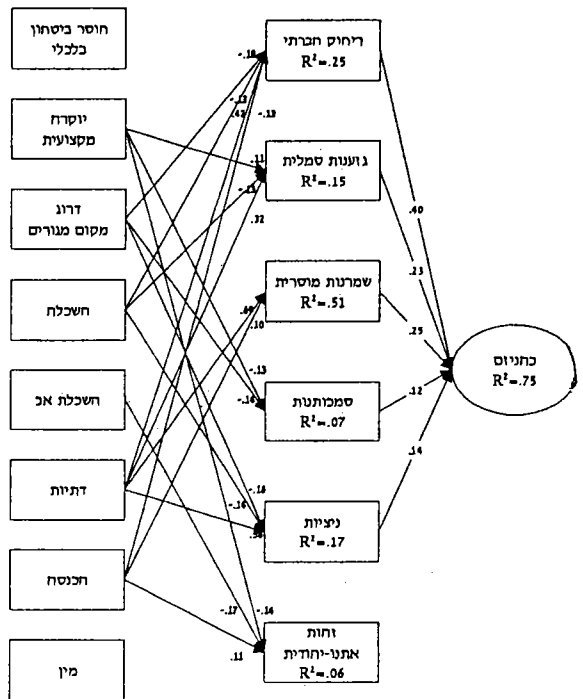
המודל המתווך, הכולל עמדות פסיכולוגיות-פוליטיות המתורכות בקשר שבין מאפיינים חברתיים-דמוגרפיים לבין התמיכה בכהניזום, נמצא כבעל התאמה טובה יותר לנתונים מזו של המודל הישיר, הכולל מאפיינים חברתיים-דמוגרפיים שמסבירים במישורין את התמיכה בכהניזום. עקב גודלו של המדגם ($n = 706$), מדד ה- χ^2 שהתקבל היה גדול ומובהק סטטיסטית בשני המודלים, ושיקף אי-התאמה של המודלים התאורטיים לנתונים.⁷ לעומת זאת, שלושה מדדי טיב התאמה נוספים לבחינת מודלים חלופיים של משוואות מבניות, CFI (comparative fit index), NFI (normed fit index) ו-NFI (non-normed fit index), הרגישים פחות לגודל המדגם ולמספר האינדקטורים המודדים כל אחד מהמשתנים החבויים, קיבלו ערכים גבוהים, 0.95. ומעלה, המעידים על התאמה של שני המודלים לנתוני המחקר. מדדי טיב ההתאמה עבור המודל המתווך היו גבוהים מאלה של המודל הישיר, או קיבלו ערך דומה עבור שני המודלים. בנוסף, מדד אי-התאמה לבחינת ערכים נצפים לעומת ערכים מגובאים, RMSEA (root mean square error of approximation), נמצא קרוב יותר לטווח המקובל לדחייה של השערת אי-התאמה, 0.10. או פחות, עבור המודל המתווך. ממצאים אלה מספקים תמיכה להתאמת המודל המתווך להסבר התמיכה בכהניזום.

בדיקה נוספת להתאמת המודלים בוחנת את התרומה של כל אחד מהמשתנים המתווכים לניבוי התמיכה בכהניזום. תרשים 1 ולוח 4 שלהלן מציגים את מקדמי הנתיבים (β) של המודלים המבניים ואת אחוזי השונות המוסברת (R^2) על ידי כל אחד מהם. בניגוד למדדי טיב ההתאמה, שלא הציגו הבדלים ניכרים בין המודלים, יכולת ההסבר שמספק כל אחד מהמודלים מלמדת על הבדלים ברורים ביניהם. המודל המתווך מסביר 75% מהשונות של תמיכה בכהניזום, לעומת 37% מהשונות המוסברת באמצעות המודל הישיר. במודל הישיר, ארבעה מתוך שמונה נתיבים היו בעלי מדדי קשר גבוהים יחסית ומובהקים סטטיסטית. מדובר בקשרים בין הדרוג החברתי-כלכלי של יישוב המגורים, רמת ההשכלה, מידת הדתיות ורמת ההכנסה של הנבדק לבין התמיכה בכהניזום. לעומת זאת, הקשר בין מדד חוסר הביטחון הכלכלי לבין התמיכה בכהניזום היה חלש מאוד ולא מובהק סטטיסטית. ממצא זה חשוב, מאחר שהוא מציג תמיכה חלקית בלבד בהשערת הקשרים הישירים שבין מאפיינים חברתיים-דמוגרפיים לבין התמיכה בכהניזום, והוא מקשה על ביסוס תאוריות כלכליות, כגון תאוריית שוק העבודה המפולח (Bonacich, 1972, 1979), כמסבירות ישירות של התמיכה בכהניזום.

7 מדד זה רגיש לגודל המדגם והוא נחשב יציב ומהימן רק במדגמים של 200-400 משתתפים (Joreskog & Sorbom, 1994) ולפי גרסה אחרת 50-500 משתתפים (Hayduk, 1987). ערך נמוך ולא מובהק סטטיסטית הוא המראה על התאמה טובה לנתונים. השימוש ב- χ^2 מבוסס על ההנחה שהמודל מתאים בדיוק גם באוכלוסייה (Joreskog & Sorbom, 1994).

מודל 1

מודל 2

הערה: מודל 1 – הישיר, מודל 2 – המתווך; מוצגות רק התוצאות המובהקות שערכן $\lambda \geq .10$.

תרשים 1: תוצאות המודלים המבניים לבחינת הגורמים לתמיכה בכהניוס

לוח 4: תוצאות המודלים המבניים לבחינת הגורמים לתמיכה בכהניוס

מקדמי נתיבים	מודל 1: קשרים ישירים	מודל 2: קשרים עקיפים
תמיכה בכהניוס R^2	.37	.75
חוסר ביטחון כלכלי – כהניוס	.01	
חוסר ביטחון כלכלי – ריחוק חברתי		-.04
חוסר ביטחון כלכלי – גזענות סמלית		.01
חוסר ביטחון כלכלי – שמרנות מוסרית		.05*
חוסר ביטחון כלכלי – שמכותנות		.02
חוסר ביטחון כלכלי – נציות יהודית		.02
חוסר ביטחון כלכלי – זהות אתנ-יהודית		.00
יוקרה מקצועית – כהניוס	-.07	
יוקרה מקצועית – ריחוק חברתי		-.03
יוקרה מקצועית – גזענות סמלית		-.11*
יוקרה מקצועית – שמרנות מוסרית		-.06*

לוח 4 (המשך)

מקדמי נתיבים	מודל 1: קשרים ישירים	מודל 2: קשרים עקיפים
יורקה מקצועית – סמכותנות		-.13*
יורקה מקצועית – נציות יהודית		-.06
יורקה מקצועית – זהות אתנו יהודית		-.14*
יישוב מגורים – כהניזם	-.13*	
יישוב מגורים – ריחוק חברתי		-.18*
יישוב מגורים – גזענות סמלית		-.07*
יישוב מגורים – שמרנות מוסרית		-.08*
יישוב מגורים – סמכותנות		-.14*
יישוב מגורים – נציות יהודית		-.16*
יישוב מגורים – זהות אתנו יהודית		.01
השכלה – כהניזם	-.14*	
השכלה – ריחוק חברתי		-.13*
השכלה – גזענות סמלית		-.13*
השכלה – שמרנות מוסרית		-.07*
השכלה – סמכותנות		-.00
השכלה – נציות יהודית		-.14*
השכלה – זהות אתנו יהודית		-.01
השכלת אב – כהניזם	.03	
השכלת אב – ריחוק חברתי		-.00
השכלת אב – גזענות סמלית		-.00
השכלת אב – שמרנות מוסרית		-.02
השכלת אב – סמכותנות		-.00
השכלת אב – נציות יהודית		.05
השכלת אב – זהות אתנו יהודית		-.17*
דתיות – כהניזם	.53*	
דתיות – ריחוק חברתי		.42*
דתיות – גזענות סמלית		.32*
דתיות – שמרנות מוסרית		.69*
דתיות – סמכותנות		.03
דתיות – נציות יהודית		.36*
דתיות – זהות אתנו יהודית		.01
הכנסה – כהניזם	-.20*	
הכנסה – ריחוק חברתי		-.13*
הכנסה – גזענות סמלית		-.06
הכנסה – שמרנות מוסרית		.10*
הכנסה – סמכותנות		-.09*
הכנסה – נציות יהודית		-.07*
הכנסה – זהות אתנו יהודית		.11*

לוח 4 (המשך)

מקדמי נתיבים	מודל 1: קשרים ישירים	מודל 2: קשרים עקיפים
מין – כהניזם	.00	
מין – ריחוק חברתי		.05
מין – גזענות סמלית		-.02
מין – שמרנות מוסרית		-.03
מין – סמכותנות		.08*
מין – נציות יהודית		-.04
מין – זהות אתנו יהודית		.04
ריחוק חברתי – כהניזם		.40*
גזענות סמלית – כהניזם		.23*
גזענות מוסרית – כהניזם		.25*
סמכותנות – כהניזם		.12*
נציות יהודית – כהניזם		.14*
זהות אתנו יהודית – כהניזם		-.03

* $p < .05$; – קשר חרי-כיווני בין משתנים

המודל המתווך, לעומת זאת, הראה מדדי קשר טובים יותר. 30 מתוך 54 הנתיבים היו בעלי מקדמי קשר טובים יחסית ומובהקים סטטיסטית, והמודל בכללותו מאשש את השערת התיווך. מרבית המשתנים המתווכים, הפסיכולוגיים-פוליטיים, משפרים את יכולת ההסבר של המאפיינים החברתיים-דמוגרפיים לתמיכה בכהניזם. שלושת המשתנים החברתיים-דמוגרפיים, שנותרו בולטים בעוצמתם גם במודל המתווך, היו רמת ההכנסה, מידת הדתיות והדירוג החברתי-כלכלי של יישוב המגורים של המשתתף. בין תכונות אלה לבין העמדות הפסיכולוגיות-פוליטיות, המתווכות, נמצאו בדרך כלל קשרים חזקים ומובהקים סטטיסטית.

מבין ששת המשתנים המתווכים, הפסיכולוגיים-פוליטיים, בולטים שלושה בעלי יכולת תיווך עקיבה: ריחוק חברתי, גזענות סמלית ושמרנות מוסרית. ממצא זה מאשש באופן ניכר את התאוריות הקושרות בין מאפיינים חברתיים-דמוגרפיים, עוינות כלפי קבוצות אתניות אחרות ותמיכה בפוליטיקה של ימין קיצוני, ובייחוד זו המדגישה הדרה פורמלית של אותן קבוצות אתניות (Lubbers & Scheepers, 2000; Scheepers et al., 2002). אחד הממצאים המעניינים נוגע, בניגוד לציפיות שלנו, ליכולת המוגבלת של תפיסה סמכותנית לתווך בקשר בין מאפיינים חברתיים-דמוגרפיים לבין התמיכה בכהניזם. לעניין זה אפשר להיאחז בטעונו של אלטמיייר (Altemeyer, 1996) על כך שעמדות סמכותניות קשורות לימין פוליטי באופן כללי, ולא לימין הקיצוני.

הממצא המעניין בהקשר הישראלי נוגע לעוצמת המשתנים הייחודיים לזירה הישראלית כמתווכים בקשר שבין מאפיינים חברתיים-דמוגרפיים לבין התמיכה בכהניזם. בהשוואה

למשתנים המתווכים האחרים, יכולת התיווך של נציות יהודית אינה בולטת בקשר המדובר, ועוד פחות בולטת יכולת התיווך של תפיסת זהות אתנו-יהודית. ממצא זה מעמיד בספק את שעולה ממחקרים שנעשו בישראל (Peled, 1998; Scheepers et al., 1990; Yishai, 1982, 1985), כי דווקא נציות יהודית ותפיסת זהות אתנית יהודית הן גורם מקשר בין מאפיינים חברתיים-דמוגרפיים לבין תמיכה בימין הקיצוני. יתרה מזאת, יש בכך כדי להפחית מחשיבותם של הקשרים ייחודיים לישראל בכל האמור בתמיכה בימין הקיצוני, ולאשש את הצגתו של המקרה הישראלי כבר-השוואה למקרים אחרים בעולם.

דיון מסכם

בראשית המאמר ערכנו הקבלה בין תופעת הימין הקיצוני החדש הצומח בעולם והרעיונות המשמשים לה בסיס, לבין התופעה הכהניסטית והאידיאולוגיה המזינה אותה. מטרה מרכזית אחת שעמדה לנגד עינינו הייתה להרחיב את השימוש בהסברים המקובלים בעולם במחקרים על ימין קיצוני, גם אל המקרה הישראלי. העובדה כי עניין הגדרתו של הימין הקיצוני בישראל נתון עדיין בוויכוח, הביאה אותנו להתמקד בכהניזם, תופעה פוליטית וחברתית אשר הכתה שורשים בחברה הישראלית, וביחס לקיצוניותה הימנית קיים קונצנזוס בין החוקרים. ניתוח האידיאולוגיה הכהניסטית לפי הפרמטרים שפותחו בספרות מלמד כי ליבת הכהניזם (ובעיקר המרכיבים הלאומניים, הגזעניים והאנטי-דמוקרטיים באידיאולוגיה), דומה דמיון רב לליבת האידיאולוגיה של הימין הקיצוני החדש באירופה (פדהצור, 2000; Sprinzak, 1991a, 1991b). ממצא זה מצביע על העובדה כי על אף הבדלים בתרבות ובהקשרים הפוליטיים במדינות שונות, בכל זאת אפשר לאתר בהן מאפיינים דומים של קיצוניות ימנית.

על בסיס מסקנה זו התמקדנו במטרה המרכזית השנייה של המחקר, ניסיון להציע מודל מקיף ככל האפשר להסבר התמיכה בקיצוניות ימנית, בהתבסס על שילוב בין הסברים תאורטיים ושימוש במודלים חלופיים של משוואות מבניות. בדרך כלל תמכו ממצאי המחקר בהשערת התיווך שהניחה כי על אף הרלוונטיות המתמשכת של מאפיינים חברתיים-דמוגרפיים להסבר התמיכה בקיצוניות ימנית, ובמקרה זה בכהניזם, לא די בהם להסביר את התופעה, ומשתנים מתווכים, שנגזרו ממסגרות תאורטיות פסיכולוגיות-פוליטיות, תורמים מאוד להסבר. אכן, כל האינדקטורים שהשתמשנו בהם הצביעו על כך, שלמרות הרלוונטיות של המודל הישיר להסבר התופעה, יכולת ההסבר של המודל המתווך ממצה יותר.

יכולת התיווך של הנציות היהודית והזהות האתנו-יהודית, הייחודיות למדיי המקרה הישראלי, מוגבלת. אולם נמצא שדווקא משתנים הנגזרים מתאוריות רחבות יותר, כגון תאוריית הקונפליקט הראליסטי (Sherif & Sherif, 1953) ותאוריית האינטרסים הפסיכולוגיים (Scheepers et al., 2002), מתווכים באופן יעיל בייחוד בקשר שבין מאפיינים

חברתיים-דמוגרפיים לתמיכה בכהניזם. ממצא זה מחזק את ההיבט האוניברסלי של תופעת הימין הקיצוני ואת ההסברים לה. יתרה מזאת, בהשוואה לתפיסות ולעמדות כגון נציונות יהודית או זהות אתנו-יהודית, הוא גם מבליט את החשיבות הטמונה דווקא בעמדות המבטאות תחושות של עוינות כלפי זרים ואמונה בערכים מסורתיים, כמתווכות בין מצב כלכלי-חברתי לבין תמיכה באידאולוגיה ימנית קיצונית.

בסיכומו של דבר, בתשובה לשאלות המחקר שהעלינו, אפשר לקבוע כי ככלל ממצאי של פלד, שהתבססו על תאוריית שוק העבודה המפולח (Bonacich, 1972, 1979), עומדים במבחן הזמן (Peled, 1990a, 1990b). הקיצוניות הימנית בישראל בראשית האלף השלישי קשורה למאפיינים הנגזרים מתאוריות כלכליות כלליות, אם כי לא לחוסר ביטחון כלכלי, ובמידה מסוימת אף לעמדות פסיכולוגיות-פוליטיות כלליות, ולא דווקא לנסיבות הייחודיות של ישראל או לסכסוך הישראלי-ערבי. עם זאת, שיטת המחקר שבחרנו, המתבססת על שימוש במודלים מבניים, מלמדת שמשנתים מעולם התוכן הפסיכולוגי-פוליטי, המבטאים את המסגרות התאורטיות שהוזכרו, מתאימים לשמש מתווכים בקשר שבין מאפיינים חברתיים ודמוגרפיים לבין התמיכה בימין הקיצוני בכלל ובכהניזם בפרט. למחקר זה כמה מגבלות העשויות להוביל להמלצות למחקר בעתיד. ההקבלה בין הכהניזם לבין הימין הקיצוני שנחקר באירופה נעשתה באמצעות בחינת הרעיונות המרכזיים שבבסיס האידאולוגיה הימנית קיצונית ואישוש הרלוונטיות שלהם, לצד רכיבים ייחודיים לישראל, להסבר התמיכה באידאולוגיה הכהניסטית. עם זאת, הנתונים במחקר זה אינם השוואתיים, ולכן יכולת ההכללה מהם לגבי הסברים לתמיכה בימין הקיצוני במדינות אחרות עשויה להיות מוגבלת. כמו כן, לא נבדקה חוליית ההמשך המתבקשת, לדעתנו, והיא המעבר מתמיכה באידאולוגיה כהניסטית להצבעה עבור מפלגה המייצגת רעיונות מסוג זה. נראה שבניגוד לנעשה בדרך כלל במחקרים על הימין הקיצוני, שנוהגים לנבא בהם רק את התמיכה בעמדות או את ההצבעה לימין הקיצוני, מעניין יהיה לבדוק הן את התמיכה בעמדות והן את ההצבעה למפלגות ימין קיצוני כתוצר של מכלול הסברים חברתיים, דמוגרפיים ואחרים. כמו כן, אפשר לשלב בהסבר משתנים נוספים, תרבותיים או כאלה הנגזרים מתאוריות של הפסיכולוגיה של האישיות.

מקורות

- ונטורה, ר' ושמיר, מ' (1991). ימין ושמאל בפוליטיקה הישראלית. מדינה, ממשל ויחסים בינלאומיים, 35, 21-50.
- כהנא, מ' (1973). האתגר — ארץ סגולה. ירושלים: המרכז לתודעה יהודית.
- הכנסת (2001). תוצאות בחירות 2001 לראשות הממשלה. אויזר ב-12.2.2003, <http://Knesset>, 12.2.2003
- ..gov.il/elections01/results.htm
- לוי, ש', לוינסון, ח' וכץ, א' (2002). יהודים ישראלים: דיוקן. אמונות, שמירת מסורת וערכים של יהודים בישראל 2000. ירושלים: קרן אבי חי והמכון הישראלי לדמוקרטיה.

- ליפסט, ס"מ (1972). האדם המדיני. תל אביב: יחדיו.
- הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה (1999). מאפיינים ודירוג הרשויות המקומיות לפי מדדים סוציו-אקונומיים ב-1999, (פרסום מס' 1118). ירושלים: המחבר.
- הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה (2002). שנתון סטטיסטי לישראל מס' 53. ירושלים: המחבר.
- נאור, א' (2001). ארץ ישראל השלמה: אמונה ומדיניות. חיפה: אוניברסיטת חיפה / זמורה-ביתן.
- פדחור, ע' (2000). מפלגות הימין הקיצוני בישראל: מצמיחה לדעיכה? תל אביב: רמות.
- פלד, י' (עורך) (2001). ש"ס: אתגר הישראליות. תל אביב: ידיעות אחרונות.
- פרס, י' ויער-יוכטמן, א' (1998). בין הסכמה למחלוקת: דמוקרטיה ושלוש בתודעה הישראלית. ירושלים: המכון הישראלי לדמוקרטיה.
- קנט-נסים, ד' (2002). דמוקרטיה ואמונת דתיות ופרה-דתיות בישראל: היבטים תאורטיים ואמפיריים. עבודת דוקטור, אוניברסיטת חיפה.
- קראוס, ו' (1976). דירוג חברתי של מקצועות בישראל. עבודת דוקטור, האוניברסיטה העברית בירושלים.
- שמיר, מ' וסאליבן, ג' (1985). סובלנות פוליטית בישראל. מגמות, 29, 144-169.
- שפיר, ג' ופלד, י' (1986). קוצים בעיניך. הבסיס הכלכלי-חברתי להצבעה לכהנא. בתוך א' אריאן (עורך), הבחירות בישראל — 1984 (עמ' 189-206). תל אביב: רמות.
- Adorno, T., Frenkel-Brunswik, E., Levinson, D., & Nevitt, S. R. (1950). *The authoritarian personality*. New York: W. W. Norton.
- Altemeyer, B. (1996). *The authoritarian specter*. Cambridge: Harvard University Press.
- Arian, A., & Shamir, M. (1983). The primarily political functions of the left-right continuum. *Comparative Politics* 15, 139-158.
- Bandalos, D. L. (2002). The effects of item parceling on goodness-of-fit and parameter estimate bias in structural equation modeling. *Structural Equation Modeling*, 9, 78-102.
- Baron, R., & Kenny, D. (1986). The moderator-mediator variable distinction in social psychological research: Conceptual, strategic, and statistical considerations. *Personality and Social Psychology*, 51, 1173-1182.
- Bentler, P. M. (1990). Comparative fit indices in structural models. *Psychological of Religion*, 56(3), 303-326.
- Betz, H. G. (1994). *Radical right-wing populism in Western Europe*. New York: St. Martin's Press.
- Billiet, J. (1995). Church involvement, ethnocentrism, and voting for a radical right-wing party — diverging behavioral outcomes of equal attitudinal dispositions. *Sociology*
- Billiet, J., & De Witte, H. (1995). Attitudinal dispositions to vote for a new extreme right-wing party: The case of Vlaams-Blok. *European Journal of Political Research*, 27, 181-202.
- Bobo, L. D. (1983). Whites' opposition to bussing: Symbolic racism or realistic group conflict? *Journal of Personality and Social Psychology*, 45, 1196-1210.
- Bobo, L. D. (1997). Race, public opinion, and the social shpere. *Public Opinion Quarterly*, 61, 1-15.
- Bobo, L. D. (1999). Prejudice as group position: Microfoundations of a sociological approach to racism and race relations. *Journal of Social Issues*, 55, 445-472.

- Bogardus, E. S. (1928). *Immigration and race attitudes*. Boston: Heath.
- Bogardus, E. S. (1959). *Social distance*. Yellow Springs, OH: Antioch Press.
- Bollen, K. A. (1989). *Structural equation with latent variables*. New York: Wiley.
- Bonacich, E. (1972). A theory of ethnic antagonism: The split labor market. *American Sociological Review*, 37, 547–559.
- Bonacich, E. (1979). The past, present and future of split labor market theory. *Research in Race and Ethnic Relations*, 1, 17–64.
- Boomsma, A. (2000). Reporting analyses of covariance structures. *Structural Equation Modeling*, 7, 461–482.
- Campbell D., & McCandless, B. (1951). Ethnocentrism, xenophobia and personality. *Human Relations*, 4, 185–192.
- Canetti-Nisim, D., & Pedahzur, A. (2003). Contributory factors to political xenophobia in a multi-cultural society: The case of Israel. *International Journal of Intercultural Relations*, 27, 307–333.
- Crandall, C. S. (1991). Multiple stigma and AIDS: Medical stigma and attitudes toward homosexuals and IV-drug users in AIDS related stigmatization. *Journal of Community and Applied Social Psychology*, 1, 165–172.
- Cromer, G. (1993). Arabs and 'Arabs within': The internal and external enemy in the ideology of Meir Kahane. *International Journal of Group Tensions*, 23, 169–181.
- Duverger, M. (1964). *Political parties: Their organization and activity in the modern state*. London: Methuen & Co..
- Eatwell, R. (1998). The dynamics of right-wing electoral breakthrough. *Patterns of Prejudice*, 32, 3–31.
- Feldman, S. (2003). Enforcing social conformity: A theory of authoritarianism. *Political Psychology*, 24, 41–74.
- Fiske, S. T. (1998). Stereotyping, prejudice, and discrimination. In D. T. Gilbert, S. T. Fiske, & G. Lindzey (Eds.), *Handbook of social psychology* (4th ed., Vol. 2, pp. 357–411). New York: McGraw-Hill.
- Fromm, E. (1941). *Escape from freedom*, New York: Farrar & Rinehart, Inc.
- Henry, P. J., & Sears, D. O. (2002). The symbolic racism 2000 scale. *Political Psychology*, 23, 253–284.
- Huddy, L., & Feldman, S. (2001, May 18–20). *Overt racism and white opposition to residential integration*. Paper presented at the annual meeting of the American Association of Public Opinion Research: Montreal, Canada.
- Ignazi, P. (1992). The silent counter revolution: Hypotheses on the emergence of right-wing parties in Europe. *European Journal of Political Research*, 22, 3–34.
- Ivaldi, G. (1996). Conservation, revolution and protest: A case study in the political cultures of the French National Front's members and sympathizers. *Electoral Studies*, 15, 339–362.
- Jackman, R., & Volpet, K. (1996). Conditions favouring parties of the extreme right in Western Europe. *British Journal of Political Science*, 26, 501–521.
- James, L. R., & Brett, J. M. (1984). Mediators, moderators, and tests for mediation. *Journal of Applied Psychology*, 69, 307–321.

- Joreskog, K., & Sorbom, D. (1994). *Structural equation modeling with the SIMPLIS command language*. Chicago: Scientific Software International.
- Kahane, M. (1971). *Never again!: A program for survival*. Los Angeles: Nash Publication.
- Kahane, M. (1977). *Why be Jewish?: Inter-marriage, assimilation, and alienation*. New York: Stein & Day.
- Kahane, M. (1981). *They must go*. New York: Grosset & Dunlap.
- Kimmerling, B. (2002). Jurisdiction in an immigrant settler society: The "Jewish and democratic state". *Comparative Political Studies*, 35, 1119–1144.
- Kinder, D. R., & Sanders, L. M. (1996). *Divided by color: Racial politics and democratic ideals*. Chicago: University of Chicago Press.
- Kitschelt, H. (1995). *The radical right in Western Europe: A comparative analysis*. Ann Arbor: The University of Michigan Press (In collaboration with Anthony J. McGann).
- Knigge, P. (1998). The ecological correlates of right-wing extremism in Western Europe. *European Journal of Political Research*, 34, 249–279.
- Kreidi, M., & Valchova, K. (1999). The social background of the extreme right in the Czech Republic. *Sociologicky Casopis*, 35, 335–354.
- Lewisbeck, M., & Mitchell, G. (1993). French electoral theory: The national front test. *Electoral Studies* 12, 112–127.
- Lubbers, M., & Scheepers, P. (2000). Individual and contextual characteristics of the German extreme right-wing vote in the 1990s: A test of complementary theories. *European Journal of Political Research*, 38, 63–94.
- Marsh, H. W., Hau, K., Balla, J. R., & Grayson, D. (1998). Is more ever too much? The number of indicators per factor in confirmatory factor analysis. *Multivariate Behavioral Research*, 33, 181–220.
- Mayer, N., & Perrineau, P. (1992). Why do they vote Le Pen? *European Journal of Political Research*, 22, 123–141.
- McConahay, J. B. (1986). Modern racism, ambivalence, and the modern racism scale. In J. F. Dovidio, & S. L. Gaetner (Eds.). *Prejudice, discrimination, and racism* (pp. 91–126). New York: Academic Press.
- McConahay, J. B., Hardee, B. B., & Batts, V. (1981). Has racism declined in America? It depends on who is asking and what is asked. *Journal of Conflict Resolution*, 25, 563–579.
- Medsker, G. J., Williams, L. J., & Holahan, P. J. (1994). A review of the current practices for evaluating causal models in organizational behavior and human resources management research. *Journal of Management*, 2, 439–464.
- Meijerink, F., Mudde, C., & Van Holsteyn, J. (1998). Right-wing extremism. *Acta Politica*, 33, 165–178.
- Minkenberg, M. (2000). The renewal of the radical right: Between modernity and anti modernity. *Government and Opposition*, 35, 170–188.
- Mudde, C. (1995). Right wing extremism analyzed: A comparative analysis of the

- ideologies of three alleged right-wing extremist parties (NPD, NDP, CP*86). *European Journal of Political Research*, 27, 203–224.
- Mudde, C. (2000). *The ideology of the extreme right*. Manchester, UK: Manchester University Press.
- Olzak, S. (1992). *The dynamics of ethnic competition and conflict*. CA: Stanford University Press.
- Peled, Y. (1990a). Ethnic exclusionism in the periphery: The case of oriental Jews in Israeli development towns. *Ethnic and Racial Studies*, 13(3), 345–367.
- Peled, Y. (1990b). Labor market segmentation and ethnicity: The social basis of right-wing politics in Israel. In A. Arian, & M. Shamir (Eds.), *The elections in Israel 1988*. Boulder, CO: Westview Press.
- Peled, Y. (1998). Towards a redefinition of Jewish nationalism in Israel? The enigma of Shas. *Ethnic and Racial Studies*, 21, 703–727.
- Pettigrew, T. F., & Meertens, R. W. (1995). Subtle and blatant prejudice in Western Europe. *European Journal of Social Psychology*, 25, 57–75.
- Prentice, D. A., & Miller, D. T. (1999). *Cultural divides: Understanding and overcoming group conflict*. New York: Russell Sage Foundation.
- Scheepers, P., Felling, A., & Peters, J. (1990). Social conditions, authoritarianism and ethnocentrism: A theoretical model of the early Frankfurt school updated and tested. *European Sociological Review*, 6, 15–29.
- Scheepers, P., Gijsberts, M., & Coenders, M. (2002). Ethnic exclusionism in European countries: Public opposition to civil rights for legal migrants as a response to perceived ethnic threat. *European Sociological Review*, 18, 17–34.
- Sears, D. (1988). Symbolic racism. In P. A. Katz, & D. A. Taylor (Eds.), *Eliminating racism: Profiles in controversy* (pp. 53–84). New York: Plenum.
- Sears, D., Sidanius, O. J., & Bobo, L. (Eds.). (2000). *Racialized politics: The debate about racism in America*. Chicago: University of Chicago Press.
- Sherif, M. (1934). An experimental study on stereotypes. *Journal of Abnormal and Social Psychology*, XXIX, 371–375.
- Sherif, M., & Sherif, C. W. (1953). *Groups in harmony and tension*. New York: Harper Brothers.
- Sidanius, J. (1985). Cognitive functioning and sociopolitical ideology revisited. *Political Psychology*, 6, 637–661.
- Sidanius, J., & Pratto, F. (1999). *Social dominance: An intergroup theory of social hierarchy and oppression*. New York: Cambridge University Press.
- Sniderman, P. M., & Piazza, T. (1993). *The scar of race*. Cambridge, MA: Harvard University Press.
- Soen, D. (2002). Democracy, the Jewish-Arab cleavage and tolerance education in Israel. *International Journal of Intercultural Relations*, 26(2), 215–232.
- Sprinzak, E. (1991a). *The ascendance of Israel's radical right*. Oxford, UK: Oxford University Press.
- Sprinzak, E. (1991b). Violence and catastrophe in the theology of rabbi Meir Kahane:

- The ideologization of mimetic desire. *Terrorism and Political Violence*, 3, 48–70.
- Sprinzak, E. (1999). *Brother against brother: Violence and extremism in Israeli politics from Altalena to the Rabin assassination*. New York: The Free Press.
- Sullivan, J., Pierson, J., & Marcus, G. (1982). *Political tolerance and American democracy*. Chicago: University of Chicago Press.
- Swyngedouw, M. (2001). The subjective cognitive and affective map of right-wing voters: Using open-ended questions in exit polls. *Electoral Studies*, 20, 217–241.
- Thernstrom, S., & Thernstrom, A. (1997). *America in black and white: One nation, indivisible*. New York: Simon & Schuster.
- Triandis, H. C. (1964). Exploratory factor analyses of the behavioral component of social attitudes. *Journal of Abnormal and Social Psychology*, 68, 420–430.
- Van der Brug, W., Fennema M., & Tillie, J. (2000). Anti-immigrant parties in Europe: Ideological or protest vote? *European Journal of Political Research*, 37(1), 77–102.
- Von Beyme, K. (1988). *Right-wing extremism in Europe*. London: Frank Cass.
- Watts, M. W. (1996). Political xenophobia in the transition from socialism: Threat, racism and ideology among East German youth. *Political Psychology*, 17, 97–126.
- Watts, M. W., & Feldman, O. (2001). Are nativists a different kind of democrats? Democratic values and “outsiders” in Japan. *Political Psychology*, 22, 639–663.
- Wilson, G. D. (1973). The factor structure of the C-scale. In G. D. Wilson (Ed.), *The psychology of conservatism* (pp. 71–92). London: Academic Press.
- Woodrum, E. (1988). Moral conservatism and the 1984 presidential elections. *Journal of the Scientific Study of Religion*, 27, 192–210.
- Yishai, Y. (1982). Israel's right-wing Jewish proletariat. *Jewish Journal of Sociology*, 24, 87–98.
- Yishai, Y. (1985). Hawkish proletariat: The case of Israel. *Journal of Political and Military Sociology*, 13, 53–73.

נספח א

משתני המחקר

משתנים בלתי תלויים	
מדד חוסר ביטחון כלכלי	המדד הורכב מהשאלות הבאות: האם אתה מובטל או מועסק: 1. לא; 2. בין יום לחודש; 3. עד 3 חודשים; האם אי פעם היית מובטל: 1. לא; 2. בין יום לחודש; 3. עד 3 חודשים; 4. עד 6 חודשים; 5. חצי שנה עד שנה; 6. מעל שנה האם אתה חושש כי תהיה מובטל בעתיד הקרוב: 1. בכלל לא; 2. קלות; 3. מאד מדד זה מבוסס על דירוג חוסר הביטחון הפיננסי של פלד (Peled, 1990b).
מדד יוקרה מקצועית	המשתתפים נתבקשו לענות לשאלה פתוחה הנוגעת לתעסוקתם. לאחר מכן קודד כל משלח יד בהתאם לסולם קראוס (1976) ליוקרה תעסוקתית. סולם זה הוא אינדיקציה נוספת למעמד חברתי המבוסס על היוקרה של תעסוקת המשתתף.
דירוג חברתי כלכלי של יישוב המגורים	המשתתפים נתבקשו לענות לשאלה פתוחה בנוגע למקום מגוריהם. לכל יישוב ניתן ציון לפי השתייכותו לאחד מתוך עשרה אשכולות, לפי הדירוג החברתי כלכלי של יישובים (הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה, 1999). דירוג היישובים מתבסס על חמישה ממדים: דמוגרפיה, איכות חיים, רמת הכנסה, מקצוע והישענות על שירותי רווחה. כל אחד מהממדים כולל לפחות שלושה פריטים המייצגים נדבכים חברתיים-כלכליים, ואשר נבדקו בניתוח גורמים (הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה, 1999: עמ' 15-25).
רמת השכלה	1. יסודית; 2. תיכונית; 3. על-תיכונית; 4. אקדמית
רמת השכלה – אב	1. יסודית; 2. תיכונית; 3. על-תיכונית; 4. אקדמית
מידת דתיות	1. חילונית; 2. מסורתית; 3. דתי; 4. חרדי
רמת הכנסה	בשאלון צוין שההכנסה הממוצעת לבית אב ישראלי היא כ-7,500 ש"ח (כ-1,900\$), והמשתתפים נתבקשו להשיב האם הכנסתם: 1. נמוכה בהרבה מהממוצע; 2. מעט מתחת לממוצע; 3. ממוצעת; 4. מעט מעל הממוצע; 5. הרבה מעל הממוצע
מין	1. גבר; 2. אישה
משתנים מתווכים	
ריחוק חברתי	המשתתפים נתבקשו להשיב לשאלות הבאות בסולם של 1 (כלל לא מסכים) עד 6 (מסכים בהחלט) באיזו מידה את/ה מסכים/מסכימה שערכי יהיה ממונה במקום העבודה?*; 2. באיזו מידה את/ה מסכים/מסכימה שהערכי יהיה ממונה בנסיבות חברתיות?*; 3. באיזו מידה את/ה מסכים/מסכימה שבן או בת משפחה שלך יקיימו קשר רומנטי עם ערבי/יה?*; 4. באיזו מידה את/ה מסכים/מסכימה שערכים יגורו בשכונה שלך?*; 5. באיזו מידה את/ה נוטה להימנע מ מפגשים עם ערבים? מדד זה התבסס על הסולם לריחוק חברתי (Crandall, 1991). מהימנות המדד: $\alpha = .83$.
גזענות סמלית	המשתתפים נתבקשו לציין את מידת הסכמתם להצהרות הבאות בסולם של 1 (כלל לא מסכים) עד 6 (מסכים בהחלט): 1. הערבים בישראל זוכים

נספח א (המשך)

<p>לטיפול אוהד מדי מהממשלה; 2. התלוותות של הערבים על מצבם בארץ מוצדקות*; 3. השפעתם של הערבים על הפוליטיקה הישראלית מוגזמת; 4. התנהגותם של ערביי ישראל היא הגורם המרכזי למתח בין ערבים ליהודים.</p> <p>מדד זה הוא התאמה של סולם הגזענות הסמלית (SRS) (McConahay, Hardee, & Batts, 1981) והגרסה המעודכנת שלו (Henry & Sears, 2001). מהימנות המדד: $\alpha = .67$.</p>	שמרנות מוסרית
<p>המשתתפים נתבקשו לציין את מידת הסכמתם להצהרות הבאות בסולם של 1 (כלל לא מסכים) עד 6 (מסכים בהחלט): 1. יש לאסור ביצוע הפלות למעט מקרים של אונס וגילוי עריות, או כאשר ההיריון מסכן את חיי האם; 2. הפורנוגרפיה מזיקה, ויש להוציא אותה אל מחוץ לחוק; 3. בבתי ספר ראוי לתת לדת משקל חשוב יותר, לדוגמה באמצעות לימוד אינטנסיבי של כתבי הקודש; 4. יש להוציא את ההומוסקסואליות מחוץ לחוק. זוהי התאמה של סולם השמרנות הערכית (Woodrum, 1988). מהימנות המדד: $\alpha = .79$.</p>	סמכותנות
<p>המשתתפים נתבקשו לציין את מידת הסכמתם להצהרות הבאות בסולם של 1 (כלל לא מסכים) עד 6 (מסכים בהחלט): 1. במצב העניינים הקיים בזמן האחרון בארץ יש צורך בצעדים קיצוניים כדי להעמיד במקומם את "עושי הצרות", הפושעים והסוטים; 2. ברגע שהמנהיגים שלנו והרשויות המתאימות יוקיעו את המרכיבים המסוכנים הקיימים בחברה, יהיה זה תפקידו של כל אזרח טוב לעזור ולבער את "הפירות הבאשים" המקלקלים את ארצנו; 3. בתקופה קשה זו יש לכפות את החוק ללא רחמים, בייחוד כשמדובר במסיתים וכמהפכנים שמעוררים מהומות. זוהי גרסה מקוצרת של סולם הסמכותנות (Altemeyer, 1996). מהימנות המדד: $\alpha = .61$.</p>	נציות יהודית
<p>המשתתפים נתבקשו לציין את מידת הסכמתם להצהרות הבאות בסולם של 1 (כלל לא מסכים) עד 6 (מסכים בהחלט): 1. חשוב לשמור על אופיה של מדינת ישראל כמדינה יהודית; 2. מדינת ישראל נמצאת עדיין בסכנה קיומית; 3. בעתיד הקרוב יהיה שלום בין ישראל לערבים*; 4. אני מתנגד לעיקרון של נסיגה משטחים תמורת הסדר מדיני. מהימנות המדד: $\alpha = .50$.</p>	זהות אתגר-יהודית
<p>המשתתפים נתבקשו להשיב לשאלות הבאות בסולם של 1 (כלל לא מסכים) עד 6 (מסכים בהחלט): 1. באיזו מידה חשובה לך הזהות היהודית שלך? 2. באיזו מידה חשובה לך הזהות הישראלית שלך? 3. באיזו מידה חשובה לך הזהות הצינונית שלך? מהימנות המדד: $\alpha = .68$.</p>	המשתנה התלוי
<p>המשתתפים נתבקשו לציין את מידת הסכמתם להיגדים הבאים בסולם של 1 (כלל לא מסכים) עד 6 (מסכים בהחלט): 1. יש להגביל את עליית הרוסים הלא יהודים לישראל; 2. ממשלת ישראל צריכה לעודד את הגירת ערביי ישראל אל מחוץ למדינה; 3. יש להגביל כניסה של עובדים זרים לישראל; 4. המצב</p>	תמיכה בכהניזם

נספח א (המשך)

הכלכלי במדינה מחמיר בגלל שעובדים זרים תופסים מקומות עבודה; 5. המצב הכלכלי במדינה מחמיר בגלל שעובדים תופסים מקומות עבודה של יהודים; 6. כאשר הטרוור הערבי מכה, תגובות אלימות של יהודים נגד ערבים הן רצויות; 7. ערביי ישראל מהווים סכנה לביטחון המדינה; 8. היה מוטב לכולנו לו המדינה הייתה מנוהלת על-פי ההלכה יותר מאשר על-פי החוקים הקיימים; 9. כאשר חוק מסוים נמצא בסתירה להלכה או לאמונה דתית, איני חש חובה לציית לחוק; 10. הרב מאיר כהנא היה יכול להיות מנהיג טוב לעם היהודי כיום; 11. אם היו מאפשרים למפלגת "כך", שייסד הרב כהנא, להתמודד בבחירות הבאות, הייתי שוקל להצביע עבורה. מהימנות המרד: $\alpha = .81$.

* פריטים שעברו היפוך

נספח ב

משתני המחקר, ציונים ממוצעים, סטיית תקן וציונים קיצוניים

משתנים	ציון ממוצע	סטיית תקן	ערך מינימום	ערך מקסימום
1. תמיכה בכהניזם	35.25	12.65	8	66
2. ריחוק חברתי	14.40	7.53	4	30
3. גזענות סמלית	15.90	5.29	1	24
4. שמרנות מוסרית	13.44	6.62	2	24
5. סמכותנות	13.00	4.28	1	18
6. נציית יהודית	18.94	4.03	6	24
7. זהות אתנרייהודית	15.86	3.27	3	18
8. מרד חוסר ביטחון כלכלי	4.21	2.47	1	11
9. מרד יוקרה תעסוקתית	56.42	27.89	4.5	100
10. מרד דירוג חברתי-כלכלי של יישוב המגורים	6	2	2	10
11. רמת השכלה	3	1	1	4
12. רמת השכלה - אב	3	1	1	4
13. מידת דתיות	2	1	1	4
14. רמת הכנסה	3	1	1	5
15. מין			1	2